

221918

א ר כ י ו ן י ד ו ש ם

ש ע ר ה ע ד ו ת

מוסר העדות : אירמאי רינה

חטיבה : 0.3 עדויות יד ושם

מספר תיק : 9808 מספר קלטת : 033C/4939

מתאריך : 19/08/1996 עד תאריך : 22/08/1996

תוכן העדות : אירמאי רינה, ילידת PIOTRKÓW-TRYB, פולין, 1921: עדות רקע; על חיי המשפחה; חינוך בבי"ס תיכון פולני; פעילות ב"השומר הצעיר"; תחילת המלחמה - הפצות ומות האב; 11/1939 - כניסה לגטו; תאור השפלת היהודים בגטו; תפיסה לעבודות; פעילותה של העדה בחינוך ובתרבות והתנדבות בבית חולים; 4/1941 - סגירת הגטו; פעילותה במחתרת; עזרה לזולת; הידרדרות תנאי החיים בגטו; 10/1942 - סלקציה ראשונה ועבודה במיון חפצים; סלקציה אחרונה - ההורים נשלחים ל-TREBLINKA; העדה מועברת למרכז בתי-המלאכה ומנהלת שם את המשרד; 2-3/1943 - אקציות, מעצרים, עינויים ורציחות; 7/1943 - חיסול מוחלט של הגטו, עבודה בביח"ר לזכוכית ובבי"ח של המחנה שליד הגטו; 28.11.1944 - חיסול המחנה, בריחת העדה, תפיסתה, שילוחה ברכבת; בריחתה מהרכבת עם חברה; מסתור בבית חברים פולנים; נסיעה לכיוון KRAKOW - מעצר והעברה למחנה עבודה בשוחות ב-CZESTOCHOWA; 31.12.1944 שחרור מהמחנה על ידי חברה והמשך עבודתה כאשה חופשית; 16.01.1945 שחרור על ידי הרוסים; חזרה ל-PIOTRKÓW ולימודי רפואה ב-ŁÓDŹ; 1946 - בריחה מפולין בעזרת אנשי הבריגדה, מעצר ב-PRAGUE; הגעה ל-MARSEILLE ועליה לארץ על האנזיה "יגור" בדצמבר 1946; שילוח למעצר בקפריסין ל-3 חודשים; הגעה לחיפה; לימודים בבי"ס לאחיות; נישואין; תאור יחסיה עם חברים ששרדו ועם "חסידי אומות העולם" שסייעו.

אין הגבלות על השמוש בחומר

ח ת י מ ת ה ע ד

ת א ר י ך

ל' ינואר 1997

1997.07.12

ת"פ

03-9807

033C 4939

אירמאי רינה

- 1 -

שם המרואיינת: אירמאי רינה

שם המראיינת: קרסני אריאלה

תאריך הראיון: 19.8.96

שם המדפיסה: מינץ רונית

שמות מקומות:

Warsaw

Częstochowa

Lvov

Łódź

Marseille

Tomaszów

Rakov

Piotrków-Trybunalski

Kraków

ר.ג

גב' רינה אירמאי, ילידת שנת 1925¹, מקום לידה Piotrków - Trybunalski, פולין.

ש: נתחיל בפרטי רקע על המשפחה.

ת: היינו משפחה זעיר בורגנית. אבא היה בעל חנות גדולה, כל-בו, מה שהיה נקרא בפולניה גלנטריה. פה זה בעצם הכל, מפרטי לבוש ועד נניח אפילו מחלקיים ומגפיים. ממש חנות שנחשבת לגדולה ויותר. בגלל מצב היהודים בפרט בשנות ה-30, אחרי המשבר הגדול והאנטישמיות אבא נשאר תקוע עם חנות גדולה עם 3 מחסנים מלאי שחורה, שהגויים החרימו ופשוט לא באו. מכיוון שעוד זכר את הזמנים הטובים שהיה קונה וקונה. כשהגרמנים הגיעו זה היה פשוט מפוצץ בסחורה מאיכות טובה ביותר. יחד עם זה בקושי היה להם כסף לשלם בבית ספר תיכון שכר לימוד.

ש: בואי נחזור עוד קצת לפני כן. ב-1933 עדיין לא היה מצב כל-כך לחוץ?

ת: לפני זה היינו משפחה, שאמא הייתה מצי'נסטוחובה Czestochowa, שהיו גם יהודים מכובדים. אבי ממשפחה מסורתית. סבתא, אמא שלו, היתה בת של רב. אביו היה בעל מלאכה. הוא בעצמו אחד מתוך 11 אחים. לא היכרתי את כל האחים והאחיות כי הוא היה אחד מהצעירים. יש כאלה שאפילו לא היכרתי. כ-11 ילדים שם היו. עד היום אני לא יודעת בסך הכל כמה הם היו. בכל אופן Seifmade Man, בלי השכלה גבוהה, אבל בעל מרץ רב ותושיה. הוא התחיל ללמוד בתור מייצר מטריות, היה לו מין בית מלאכה, למד בצפון באיזה מקום, אחר כך הקים עסק, אחר כך

מזה צמח וצמח עד שהפך לסוחר, כמו רוב היהודים. היו להם 4 ילדים. כולם קיבלו השכלה גבוהה, חוץ ממני שלא הגעתי לכך בקלל המלחמה. אחותי למדה בבגיה בקטריולוגיה. שם התחתנה עם רופא, גם ממוצא פולני. בגלל המצב הם לא יכלו לחזור לפולניה, כי אז דרשו נציגים פיקציה כדי לעבוד במקצוע. בבגיה לא היתה להם אזרחות, למרות שהבעל בא לשם בתור ילד קטן. אז מישהו החליט בשבילם, מישהו היה בתערוכה בפריז, הכיר את גיסי, שהיה רופא והזמין אותם לרוסיה בתור מומחים. ב-1937, נעלמו בזמן המשפטים עם הזרים; כנראה שחיסלו אותם. כנראה שאסרו אותו. שם נעלמו, ועם ילד קטן שנולד להם. אחי השני גמר ללמוד בפולניה ובא ארצה ללמוד בטכניון. האח השלישי גמר את התיכון וגם התכוון לנסוע ארצה. (זה היה 1938-39 - השנים שחנקו כבר את היהדות). ביום הראשון של המלחמה ^{היא} נהרג על ידי רסיס שפגע לו בלב. הורי כמובן הושפעו. אבי היה חולה לב. אמי התאבלה בצורה מאוד קשה אבל נלחמה בזה. זה היה 2 בספטמבר. ב-1 באוקטובר גרשו אותנו מהבית. החנות נשדדה בחלק גדול. מהבית העבירו אותנו למקום יותר קרוב, לריכוז של היהודים. הכניסו אותנו בתור דיירי משנה לחדר אחד. אבי לא יכול היה ^{1/15, 18} כי זה היה קומה שלישית. פשוט המשפחה התפרקה. אי אפשר היה בגלל העוצר בערב לצאת, אז אבי העדיף לישון (בעצם) ליד אחותו. סבתא עוד היתה. היינו נפגשים בארוחות צהרים, שסבתא ודודה ואבא היו שם ואנחנו פשוט היינו באים.

ש: האווירה היתה מסורתית?

ת: אבא מהמוצא כן מסורתי, אבל בגלל המצב הכלכלי הקשה אבי פתח כמה

שנים לפני המלחמה את החנות בשבת, כי בשבת זה היה היום הטוב ביותר לקנייה

בעיר, שהיו בה 60 אלף תושבים, עיר של עובדי ממשלה - זה היה היום
היחידי שבו היו עורכים קניות גדולות.

ש: אבל בבית חגגו חגים?

ת: חגים כן. חגים ומסורת. אמי יש לה רקע סוציאליסטי לוחם. אבי לא
היה פוליטי אבל ציוני¹ וציונות סוציאליסטית.

ש: זאת אומרת שהיה חינוך ציוני?

ת: ודאי. הם גמרו את הגימנסיה היהודית. אני היחידה שלא הלכתי² כי

התחלתי הכיתות הגבוהות. אני היחידה שהלכתי לגימנסיה נוצרית.
התחיל להיות עוני. אפשר לספור על האצבעות כמה יכלו לשלוח את
הילדים לגימנסיה. אז התחלתי הגימנסיות. ד"ר זמל המנהל של
הגימנסיה הגיע ארצה והיה פה מנהל וגם אחרים. זאת היתה עיר ציונית
מאוד עם מסורת: היה בעיקר השומר הצעיר. היו גם פועלי ציון, גם
גורודוניה. היתה עיר מאוד פעילה. זו היתה העיר היחידה שסגן ראש
העיר היה יהודי, כי כמו שקוראים פה חיפה האדומה, זו היתה פיוסקוב³
האדומה. יחד עם זה, הריאקציה היתה⁴ שהיתה הרבה אנטישמיות, אבל
היתה פעילות פוליטית ערה מאוד מכל הגוונים. אנחנו קיבלנו חינוך
יהודי ציוני. אנחנו, הילדים, היינו כבר אדישים לדת אבל לא אדישים
לציונות. אבי העביר חלק מהרכוש ארצה על ידי שותף שלדאבוננו פשט
פה רגל ואת היתר אכל. הוא פשוט אכל מה שאבי שלח, וזה נגמר. היתה
לי פה דודה בארץ שאבי שילם עבורה בשביל בית החלוצות.

ש: הזכרת שהמצב הלך ונהיה גרוע מבחינה אנטישמית. את זוכרת אירועים
מסוימים?

ת: קודם כל, אני כבר לא מדברת על ל"ג בעומר, שהיינו יוצאים עם

קתנועות הנוער ואז היו זורקים אבנים. ב-1 במאי יהודים השתתפו בדרך כלל בהפגנות. אז תמיד היתה הפגנת נגד ג'עיתונות. בבית הספר הפולני היינו 2 יהודיות. כשהתחילה הגימנסיה היינו 2 יהודיות בכיתה אחת. המורה לגרמנית ~~היה~~ היה נאצי מוצהר, ואני לא קיבלתי ציון ובמשך שנתיים לא נקראתי ללוח. אחר כך התברר לי (ממורה שהיתה גם סוציאליסטית), שהיא עשתה סקנדל וכמעט "עפה" מבית הספר. אני הייתי מאוד ספורטיבית והיו 3 קורסים שפשוט לא קיבלו אותי. המורה לגרמנית שם וטו, והמורה הזאת עשתה שם סקנדל, ובחדר המורים היתה "מלחמה". היו 2-3 שהיו ליברלים. המורה שהיה ממש נאצי מוצהר והיו ~~ב~~ עוד כמה שסתם היו נאציונליסטים הפולנים, היתה ממש "מלחמה" בגללנו התלמידות היהודיות. לא זרקו אותנו מבית הספר, אבל כשיכלו להתנכל-התנכלו. למשל השם שלי: אני הייתי כתובה רַבְקָה רַבְקָה אִירְנָה, אז הם בחרו את השם רַבְקָה, והיה איזה שלגר גועלי פולני, אז כשאני הייתי עוברת היו שרים את הדברים האלה. אם זה לא אנטישמיות אז אני כבר לא יודעת מה כן אנטישמיות.

ש: את זוכרת פוגרומים למשל?

ת: ממש לא. אבל היו כאלה שעמדו לפני החנויות ואמרו: אל תקנו אצל יהודים.

ש: באלה שנים?

ת: 1937-38-39. אחרי זה היה הפרוצס עם השחיטה הריטואלית. אחד מהפרלמנט הפולני פירסם שזה לא חֲדָקָה הומניטרית. אז התחילה החרפה חזקה, בעיקר על הרקע הכלכלי וצעקו: יהודים לפלשתינה! וכל מיני דברים כאלה. אני למשל לא הייתי אומרת שאחותי ברוסיה, אני חושבת

שהיו פרו-קומוניסטים, היו הרבה מהשומר הצעיר שהלכו שמאלה ולקחו אותם לבית הסוהר. כל יהודי היה בפוטנציאל חשוד, גם שהוא יהודי וגם שהוא קומוניסט. זאת היתה אווירה כזאת. היו אצלנו הרבה גרמנים. כיוון שהיו במלחמת העולם הראשונה תחת כיבוש גרמני, היו לנו הרבה פולקסדויטשע. אחר כך התברר לנו שהם היו גיס חמישי שעזרו לגרמנים. כשנסענו לקבור את אחי, ראינו פתאום בכל מקום סימנים שנתנו למטוסים. ממש היתה רשת מאורגנת פרו-נאצית, פרו-גרמנית, שלא ידענו עליה.

ש: איך את זוכרת את היום שבו פרצה המלחמה? זה היה פתאום?
 ת: זה זכור לי טוב. היה מתח גדול. אחי רץ שלושה ימים ללשכת הגיוס והוא היה איש עם בגרות ופופונייה הוא היה זכאי להיכנס לבית ספר לקצינים. הוא רץ, התחנן. אצלנו בבית ידענו שתהיה מלחמה. בבית היו לנו פליט, בן-דוד, כבר כמה חודשים שבא מגרמניה-עורב שחור קראנו לו. כל בוקר היה הולך ובוכה והיה אומר: יבואו ויגרשו למחנות ריכוז. כי הוא עבר את זה. הוא היה קרוב משפחה רחוק של אבי והוא בא לביתנו אחרי שזרקו אותו. באו גם בני דוד שגרו יותר קרוב לגבול, היו 20 וכמה איש שברחו מצ'נסטחובה הקרובה לגבול. כולם באו עם הילדים, כך שבבית היתה אווירה קשה. אחי רץ וכל פעם דחו אותו: אתה לא יכול עוד התגייס. שב בבית בשקט.

ב-12 בצהרים הפצצה הראשונה נפלה אצלנו, ממש מול הבית. בטח שאני זוכרת. 3-4 ימים קודם התחילו אזעקות ניסיון, אז כשראינו את הציפורים הלבנות אמרנו: זה ניסיונות. אולי 3-4 ימים לפני כן התחילו לעשות חפירות. גייסו את כל התלמידים. עשינו חפירות בכל

מיני מקומות ובאחת מהן נפל חבר שלי. זה היה ביום ^{שבת} שבשני, בשעה 12. חשבנו שזה ניסיון. כך שזו היתה פהתעה ולא הפתעה.

ש: מין תוהו ובוהו?

ת: תוהו ובוהו. קודם כל אצל היהודים היה פחד נורא מגרמנים. אבל ההורים שלנו זכרו ממלחמת העולם הראשונה, אז הם אפילו אמרו שאיתם אפשר לחיות. היה קשה להם להציל את עצמם, עם זכרונות מהעבר, עם העתיד הלא ברור, אבל כן ברור. פשוט לא רצו להאמין שיכול להיות דבר כזה. אנחנו היינו עיר צבא עם אחד מריכוזי הצבא הגדולים. מיד לא היה פיקוד. הפיקוד התפרק. לא היה צבא. היתה עיר של קצונה ופקידי ממשלה. פתאום ראית שאיבדו את השליטה. פה ידעו שזה בגלל.

שכחתי לספר שבאותו יום אנחנו לא ברחנו, כי אחי שכב מת ואי אפשר היה לקבצו/תחת ההפצצות. קברנו אותו רק ביום ראשון. העיר היתה ריקה. רצו לכיוון של איזו עיירה, מזרחית קצת ^(SVLEJÓW) פשוט ברחו מהפצצות החוצה. עברו מטוסים וטאטאו את הכבישים ואז נהרגו מאות בדרכים. אנחנו לא זזנו רק בגלל זה שלא היה כבר ממה לפחד.

ש: איך מתארגנים אחרי גל כזה?

ת: קודם כל אלה שחזרו, כל אחד עם הפעקעלע על הגב, בהתחלה חזרו לבתיהם. הבתים לא נהרסו הרבה, כי בעיקר הם ריככו עם המטוסים ואחר כך עם התותחים. מקלטים לא היו אבל היו מבנים, מבנה שהיה בית סוהר הפך למבנה אזרחי וכיוון ששם היו סליקים ובורות אז שם ישבנו.

ש: הרגשתם מגונים שם?

ת: מוגנים. כל אחד איפה שיכול היה. נשרפו. בתים איפה שהיה צבא. הם ידעו בדיוק כל אובייקט ואובייקט. הגרמנים ידעו בדיוק מה לעשות.

הפציצו בדיוק מה שהם רצו להפציץ. הגרמנים פשוט היו באים ונכנסים לבתים. התחילו להטיל מיד עוצר והאפלה ותנועה, באופן כל כך הדרגתי שאדם לא יכול היה להתאושש מדבר אחד ולמחרת היתה גזרה חדשה. אנחנו העיר הראשונה שבעצם יצרו^{קה} גטו דה-פקטו, כי ברגע שאתה אומר שחלק זה של העיר מפנים, זה כבר גטו.

ש: מתי זה כבר היה?

ת: אחרי שבועיים באוקטובר.

ש: כבר פינו אתכם?

ת: כבר לאמרו לנו לעזוב את הבית ולא היה כבר לאן לקחת^{אק הצקניץ} כי מ-5 חדרים עברנו לחדר אחד אצל מישהו בקומה שלישית, חדר אחרון. מה את כבר יכולה לקחת איתך? להורים לא היה כבר יחס בעצם לדברים האלה בגלל מה שקרה.

ש: איך חייתם?

ת: אנחנו, אישית, פה ושם מוכרים. אנשים התחילו לאגור ופתאום הדברים המטריאליים הפכו לרכוש, אז מה שיכולנו להציל כל פעם או למכור, אבי היה מקיים כ-20 איש מכל משפחה שלא היו להם אמצעים. מדובר באוכל, לא מדובר על לקסוס. סבתא ודודה היו מבשלות סירים. אחר כך התחילו להגיע פליטים, הגיעו קרובים.

הקהילה היהודית היתה לה מסורת טובה בארגון בגלל זה שהם השתתפו פעם בשלטון המקומי. דוקא התארגנו יפה מאוד. התחילו בארגון מטבחים (תמחוי) ועזרה הדדית. וגם אספו דברים. עוד לפני שהגרמנים התחילו להטיל קונטריבוציה, לא היה כמעט חודש אחד, וכמובן שאנשים נתנו ברצון או שלא ברצון. בנוסף לזה אספו גם בהתנדבות. כמובן שחודש

אחרי זה היו צריכים למסור (כמובן) רדיו מיד, פרוות, אופניים, הכל התחיל כבר ב-1939. התחילו פשוט לרוקן מדברים בעלי ערך באופן כללי, חוץ ממה שהצליחו לגנוב לבד. אני כבר לא מדברת על מטבע חוץ או דברים אחרים. היהודים איכשהו היו קמים בחורף ב-12 בלילה בשביל לעמוד בתור ללחם באיזה כפר ששם נודע שיש איזה מאפיה, עד שלא היו סוגרים אותה. היינו הולכים פה 4 ק"מ, פה 5 ק"מ. בשבוע אחד פעלה איזה מאפיה במחתרת. אני הייתי הולכת עם בחורה שהיתה מאורסת לאחור (זה שנהרג) אז שתינו היינו הולכות ומביאות קמח או כל מה שניתן לאכילה. היינו הולכים לכפרים, למקומות כאלה.

ש: הכל כדי לחיות. אלה היו הבעיות הקיומיות?

ת: לחיות, להתקיים. אני לא יודעת מה היו התקוות בהתחלה. כשאנשים התחילו לראות מה שנעשה, כל הנוער או שדיבר או שרצה או שעשה-הלכו מזרחה. היו כאלה שהתחילו ביום הראשון. מי שהיה לו רכב, (לא היו הרבה), אבל לקחו עגלות ונסו עד שעברו את הבוג, אחר כך חלק חזר. התחילו עכשיו באופן מסודר לחשוב על גנבת הגבול ומעבר לרוסיה. רבים ברחו, ביניהם המשפחה שלנו שהיו בזמן ההפצה, שהיו להם יותר אמצעים (בנקאים) הם הלכו. אני לא הייתי עוזבת את ההורים. אחרי זמן מה חלק מהם חזר, כי העדיפו את הגיהנום פה מאשר הגיהנום שם, של הרוסים. אלה שהיו פונקים יותר. הם היו בנקאים ושהיתה להם ילדה אחת מפונקת. עם כל הלכלוך וכל התלאות שם הם חזרו. חלק מהם נהרגו.

ש: כמה זמן נמשך המצב הזה?

ת: המצב הזה נמשך 39-40. עד שתפסנו היה כבר חורף 1940. אחר כך פרצה המלחמה עם רוסיה. עד שלא פרצה המלחמה עם רוסיה, מי שיכול הלך

מזרחה. קודם כל התחילו מהגסטפו לקחת.

ש: מתי התחיל הגסטפו לקחת?

ת: חודשיים אחרי שנכנסו. כל מי שהיה לו רקע קומוניסטי או פעיל או משהו, או בעל תפקיד-שלחו אותם. דבר ראשון התחילו לחפש את כל אלה שהגיעו מגרמניה בלי רשות. היתה להם רשת של ביון מפותחת ונעצרו כל בעלי התפקידים, בתוכם ראש העיר. כל מי שהיה פעיל לקחו אותם ומדי פעם בפעם או הרגו או עצרו או שלקחו.

ש: אתם כבר ידעתם מה עושים איתם?

ת: אני ידעתי יותר, כי חברתי הפעילה מאוד בשומר הצעיר היא היתה בלדרית. היא היתה נראית קצת כמו שיקסע ידענו הרבה. רק אנשים לא רצו לדעת או שפחדו לדעת שאם יענו אותם שלא ידברו. בכל אופן אני, אחרי שקצת התאוששנו, היינו צריכים להיות פעילים בשביל הקיום היומי, החלטנו: אני וחברה שלי להמשיך, כל עוד אפשר היה ללמוד כי אני הייתי בכיתה האחרונה של התיכון. זו פשוט היתה בריחה וגם התגוננות כזאת. התחלנו להתרגן קודם בעצמנו ואחר כך התחלנו לארגן לימודים פלגאק.

ש: בגטו עצמו?

ת: המורים או שברחו לרוסיה או שלא היו, כי הגימנסיה היהודית התפרקה. גויים עוד יכלו להיכנס, אבל לא היה קשר. אלי באו מורים שהיו באמת בני אדם והיו מקיימים שיעורים. אחר כך אנחנו התחלנו ללמד את הקטנים שהסתובבו בחוסר מעש. אנחנו היינו שמיניסטיות והתחלנו ללמד אותם בבית.

ש: מדובר בתקופה הזו שאתם כבר בגטו?

ת: זה היה גטו. בהתחלה עוד אפשר היה לצאת. אחר כך צמצמו והקטינו את השעות, אחר כך עוד.

ש: בד בבד עם המצב הזה הם מתחילים לדלל את האוכלוסייה היהודית מהאנשים המשמעותיים והמרכזיים כדי להשאיר שבט חסר חוט שדרה שלא יוכל להיתמך בו.

ת: כן. יחד עם זה יצרו את היודנראט.

ש: מיד?

ת: כמעט מיד. מה שקרה זה שנשארו אלה שקודם לא היה להם כושר מנהיגות, סוג ב'. הפשפש עלה למעלה. אחד היה דוקא מאורגן מאוד, בעל יד^ל די חזרה ובעל השפעה, הוא לקח על עצמו להיות בעצם המתווך בינינו לגרמנים. הרבה מאוד קשרו קשרים אינדיוידואליים עם אנשי גסטפו אינדיוידואליים.

ש: לאיזה צורך?

ת: קודם כל זה היה גם פרנסה. היו 2-3 בעלי עסקים אלה שעשו מגפיים, אלה שעשו חליפות והם הפכו סלבריטיז כמו שאומרים היום. למה? הם קשרו קשרים אישיים לא למטרות בגידה, אלא פשוט אלה היו צריכים את אלה, והם היו מביאים את כל הסחורות. איך גרמני יכול היה להשיג מגפיים כשהוא לא ידע איפה? אז היהודים האלה היו כאילו שלוחות ואלה הפכו אחר כך מתווכים לטובה ולרעה כמובן. את אבי לקחו לגסטפו ואחרי זה קיבל (כמובן) התקפת לב. הרביצו לו. בשביל לשחרר-לאן אתה פונה? לראש היודנראט, הוא הולך ואומר מילה טובה. אם לא - אז הוא מבקש: זה בן-דוד של בן-דוד. תלך לגרמני אחר ותגיד תעזבו את היהודי הזה, מה אתם רוצים ממנו? ככה התחילו הקשרים של הפרוטקציה

או עם כסף או לא עם כסף. ראש הקהילה בכל זאת, עם כל מה שאפשר לומר...

ש: מה היה שמו?

ת: ורשבסקי. היתה לו השפעה. הוא היה האדם היחיד שיכול היה לעשות משהו. הוא היה שתדלן. זאת אומרת הוא היה נותן לגרמנים את "הקונטריביושן" אבל תמיד היה מקבל כביכול הנחות.

ש: היודנראט התפתח מתוך היהודים?

ת: מפנים, ההרכב שלו גם התחשב בכל אלה שלא יזיקו לו לגבי הנאצים. הוא לא יכול היה לקחת מישהו שהיה פעיל וידוע, למשל פעיל בונד. אז ראש הקהילה הרכיב לו אנשים, הוא באופן טבעי היה ראש הקהילה. היה קונצנזוס.

ש: ולא היו מינויים של הנאצים?

ת: לא היה מינוי. אבל כמובן שזה היה-כי הוא אמר: בואו תתנו לי את הנציג. הם ראו עם מי יש להם עסק, עבדו עליו, ריככו אותו, עשו מה שרצו. הוא לקח לעצמו כל מיני אנשים שלו. קשה מאוד לומר שזה היה מקרי. הוא שלח מישהו ואמר פה ופה, אבל הוא עשה את זה גם עם מלשינים הם התחילו להיות לו לא נוחים.

ש: את מדברת על ראש הקהילה?

ת: כן. היו הרבה מאוד מלשינים. בהתחלה הוא לא ידע. הוא פחד להשתמש בהם. בחלקם השתמש. ברגע שהיו לו לא נוחים, אם מצא דרך הוא היה מתפטר מהם, ואם לא - הגרמנים היו מתפטרים. זה היה משהו שקשה בכלל לתאר. קהילה שפחדו זה מזה. יחד עם זה לא היה במי להאחז.

ש: אז הם היו הקש?

ת: הם היו נאחזים בהם. אבל הארגון היה בסדר. הגיעו אחר כך קהילות שלמות של כל הפליטים מהאזור הכבוש. עיירה קטנה כזו מקבלת אלפים. יום-יום היו זורמים לעיר אלה שברחו עצמם, שהיו להם קרובים פה. כל מי שהיה לו קרוב, ברור שבא לקרובים. אחר כך יצרו כמו מחנות פליטים.

ש: גם הנאצים הביאו לשם אנשים?

ת: חלק הנאצים פשוט גרשו משם, וחלק העבירו אלינו ואמרו: ורשבסקי, אתה תטפל בהם. אלה הילדים החדשים שלך. הקימו מקומות מגורים עם דרגשים. אחר כך הוא אירגן את הקהילה לעזרתם. זה היה מין שיתוף פעולה. היו חולים, טיפוס פרץ. בית החולים היהודי היה מחוץ לגטו בכלל, אז יצרו בתי חולים חדשים, מערכת של סניטציה. כל זה היה צריך לארגן, וזה דפק. יחסית זה דפק.

ש: היו מקורות פרנסה? למשל בתי מלאכה?

ת: הכל היה בעצם לא לגלי. גם המכירה גם בפנים וגם בחוץ. אבל ברור שעבדו, כי אנשים היו צריכים להתקיים. איך אומרים היהודים? איך חי יהודי? זה מזה. אחד היה מביא את הסוכר והשני משהו אחר. היו אפילו מאפיות. אני לא הייתי כל כך מעורה בזה, אבל אני יודעת. אלה שלא היו להם קרובים יכלו לגווע ברעב.

ש: היו גם אקציות בזמן הזה?

ת: שום דבר. רק משלוחים. לקחו מהרחובות לעבודה. בחרו צעירים ושלת אותם למקום אחר לעזור לצבא.

ש: מי שלח?

ת: הגרמנים. אז המשטרה היהודית היתה בעצם הקואופרציה למשטרה

גרמנית. המשטרה הגרמנית היתה מפקחת. היתה אשטרה יהודית ומשטרה סניטרית. שני גופים.

ש: המשטרה היהודית ביצעה את ההוראות של המשטרה הנאצית?
 ת: כן. למשל צריך 50 עובדים. אז הלכו ברחוב, תפסו, שמו במכונית. היה אחד שהגא היה אחר כך מנהל המחנה שלי, הוא ביצע פעולה של רובין הוד. אסף כסף מאנשים, נכנס למחנה שריכזו בו יהודים, אסף את כולם והביא אותם בחזרה לגטו. הביא כ-100 אנשים שגוועו שם בביצות ברעב. פשוט הלך וחטף אותם מהגרמנים והחזיר אותם. זה היה בחורף 1941. זאת אחת מהאפיזודות. אבל היו כל יום יוצאות בריגדות וחוטפים. אז מה התחילו לעשות היהודים? התארגנו שהם בעצמם יתנו את הקונטריביושן בתור עובדים. הקהילה היתה מארגנת, במקום שיחטפו אנשים ברחוב. לא היה להם מה לאכול, אז אמרו להם: חבר'ה, בואו תהיה עובדים אתם. אנחנו נשלם ואתם תהיו אלא שאנחנו נותנים לגרמנים. במקום שהם יחטפו, אנחנו ניתן.

ש: היודנראט הכוונה?
 ת: כן. זאת היתה מין פשרה. לחלק מהאנשים זה היה פתרון. קיבלו שם קערת אוכל וזה היה תמורת העבודה. במקום שיתפסו יהודי עם זקן בעל מאפיה, ושהוא יצטרך לשלם בשביל להוציא אותו אז הוא מראש אמר: אני נותן כסף ושמישהו אחר ילך. אז היו גדודי עבודה כאלה, קבוצות, והיו יוצאים. אלה היו בעיקר צעירים. בנות לא. לפעמים היו תופסים בנות לניקיון, אבל זה פחות באותה תקופה. אחר כך כבר כן. ככה עברה שנת 1940.

בינתיים התחילו להחריף את הגזרות. כבר אי אפשר לצאת, אי אפשר

להיכנס ועוד ועוד.

ש: היה רעב?

ת: איזו שאלה! היה רעב. אחרי שכבר סגרו וצמצמו מאוד, באפריל 1942 התחילו לחסל וגם אז חיסלו כבר את הכל, עד אז עוד פה ושם היג היו באים עם מכוניות משא, היו אצלנו 6 מכוניות משא עצומות, ריכזו במשך יומיים הכל, מה שעוד נשאר. לא נשאר כלום.

ש: מי ביצע את זה?

ת: חלק הוורמאכט וחלק (זה לא היה גסטפו, אלא) שוץ-פוליציי, משטרה צבאית. היו להם קבוצות. זה לא ה-S.D., אלא S.P.

ש: לאוקראינה הם לקחו אנשים?

ת: אוקראינה זה הריגות, רציחות, שמירה על הגטאות ^{הן} קשוק, בהריגה.

ש: זה עוד לא היה?

ת: מדי פעם בפעם כן. בעיר היתה מפקדה של קומנדו של משטרה ואלה היו השוץ פוליציי והם היו אחראים על הסדר והם פיקדו על היהודים. המשטרה היהודית היתה מבצעת את ההוראות, אבל את הדברים כמו קונפיסקציה-זה הגרמנים, הם הלכו ^{מחזרת} ישר שלהם בגרמניה. היהודים בזה לא נגעו, לא היו מאמינים להם. רק איפה שהיה צריך לעבודה-היה היודנראט מארגן.

צד ב'

ש: היתה אוטונומיה בטו?

ת: היתה אוטונומיה בגבול מסוים. כל פעם היא היתה מצטמצמת והיתה

מחריפה ההשתלטות מלמעלה. כל פעם נכנעו יותר, כל פעם פחדו יותר. ^{על} פעם אתה שואל מה אני יכול לעשות, אבל זהו זה. זאת היתה כניעה אחרי כניעה, צעד אחר צעד.

ש: כמו שאת מתארת את זה הרי למעשה זאת היתה תכנית?

ת: זאת היתה תכנית דמונית מחושבת בצורה כזאת שאם אני חושבת

בפרספקטיבה: לקחו בחשבון את הפסיכולוגיה של ההמונים, את הפסיכולוגיה של ^{האדם} בכלל, ~~והכרות עם האדם~~, של ההתנהגות הצפויה מראש של כל אדם. ^הקצרה כזאת שאי אפשר היה לעשות את זה יותר בגאוניות. לדעתי שום דבר לא היה מקרי. הכל היה צפוי. מדי פעם בפעם ^{לסגור} איזה ^{עצם} של תקווה: אתה תישאר, אתה תחיה, אתה תעבוד. פתאום אתה עוזב, אתה מעורר את התקווה ואחר כך באה המכה. אני קוראת לזה שטניות. הם שברו את האדם בלי שהוא ידע מתי ואיך.

ש: להתגונן?

ת: לא להתגונן. אם אתה יודע זה או זה, אתה בן אדם, ואם לא אתה לאט

לאט מאבד את כל מה שיש לך מהאנושי. דפקו אותך ^א מכל הצדדים - משפחה, בית, כסף, אוכל, קשרים. שום קורספונדציה. לא תנועה, לא לימוד. שום דבר. לאט לאט.

ש: מלכודת?

ת: מלכודת כזאת, שאם אדם עוד היה מסוגל לחשוב, אז באים כל לילה ועם

אקדחים מאיימים: תוציא את הכל, תבדקי ^{את} ~~התקנה~~ כל מה שיש לך. אם היום איכשהו משהו הסתרת, למחרת הוא בא בדיוק באותו מקום, כי הוא יודע שאתה כבר תפחד ^{לש} ~~לש~~. השבירה הזאת הלכה בצורה שיטתית, שלמעשה לא היתה נקודה אחת שלא נגעו בה. איפה שאדם היתה לו איזה נקודת

תורפה הגיעו אליה, אם לא מצד זה אז מצד זה.
ראש המשפחה-לא נתנו לבקר אותו בבית הסוהר. או שלקחו אנשים ושלחו
למשפחה, אחרי שבוע, שהם מתו. חברתי אמרה: בעלי חי. לקחו אותי
לאושוויץ ב-1939 היא כל הזמן חשבה שהוא חי. היא קיבלה איזו
ידיעה, ואז שלחו לה חפצים שלו^{(ה) (ג) (ד)} שהוא איננו. עוד צורת שבירה. זאת
אומרת כל תקוה טיפחו ושברו. אני לא יכולה לספר על כל הצורות ואני
גם לא יודעת, אבל רק ממה שהגיע^א לא השאירו חוט אחד אנושי שהשאיר
לאדם עוד איזה שהוא רצון או תקווה שיש בשביל מה להילחם. אתה יודע
מראש שמה שלא תעשה ואיך שלא תעשה - אתה דפוק. זאת אומרת זה מה
שקרה למעשה לכולם.

כשהתחילה המודה לעשות תעודות של גויים (וזה התחיל ב-1942) התחילה
כבר המחשבה שזה חיסול.

ש: זה התחיל ב-1942?

ת: היו כאלה שכבר עשו את זה קודם, אבל היו מעטים. אלה שהליתה להם
צורת ודיבור של גויים. את⁵ תשכחי שליהודים היו המון מגבלות. כל גוי
היה לו אף כזה שמיד הכיר יהודי. אז לברוח בזמן שאתה עוד יכול
לחיות^{קב"מ} צריך להיות קוקו, רק מי שהיה לו הרבה אומץ-לב או העזה או
צורה חיצונית ודיבור, אלה יכלו עוד לנסות משהו. אבל היו כאלה שלא
יכלו לחלום על זה. למי שלמשל יש פרצוף יהודי מאוד. וחוף מזה
ההורים לא רצו. אבל אנשים עשו את זה. ברגע שהתחילו בכל מיני
קשרים עם הפולנים, אז כבר ב-יוני-יולי 1942 ידעתי בדיוק מה
שהולך. קיבלתי את הידיעות הראשונות מורשה Warsaw. העיירה שלנו
היתה מלאה אנשים, לחברות שלי היה קשר עם אנשים שעבדו ברכבת. מיד

ידעתי על הרכבות, על המשלוחים ועל הסוף שלהם. אנשים לא רצו לדבר. אני ידעתי. ידענו מה שהולך. כבר היתה תוכנית. לנו עוד היו קשרים בעיריה. אספר לך סיפור ש^לש^לנו סיום רק לפני שנתיים: פולקסדויטשע כביכול, סובוטניק, היה בא אלינו הביתה. אדם צעיר, עם אשתו. בגלל האמונה שלו, הוא היה חייל אבל לא נשא נשק. היה בא אלינו והיה עוזר לחברה של^ל. הוא נתן את התעודות של אשתו כדי שהיא תוכל לנסוע לבחינות. וכך היא הכינה את הדרך לבריחה בשבילה ובשביל החבר שלה אחר כך.

הם התחילו לעשות מחנות עבודה. היו כמה ריכוזי עבודה. ידענו שמי שתהיה לו תעודת עבודה זה ישרוד. התחילה המלחמה על תעודות העבודה. אני בינתיים עבדתי, בלי כל קשר^ל וברגע שהתארגן בית חולים, מלבד ההוראה עבדתי במשמרות בבית חולים שבהם רוב החולים היו חולי טיפוס. אחר כך באופן אוטומטי זה נתן לי את הזכות לתעודת עבודה. אחרים התחילו להידבק לכל מיני מקומות. יצרו כל מיני מתפרות, לקראת הדבר שידענו שזה יקרה. אותה חברה שלי, שהיא^ל לידת גרמניה |חברה של אחי שנהרג, ה^לתה מזכירה של משרד העבודה.

ש: המשרד היה מ^לוך לגטו?

ת: מחוץ לגטו. היהודים התחילו להתארגן לקראת קבוצות עבודה. חלק הוציאו למקומות עבודה שדרשו פועלים, גויים לא רצו, העדיפו לעסוק בהברחה או בסתם התנגדות פסיבית. לא רצו ללכת לא לבית חרושת, לא לבית חרושת לרהיטים, ל^ל לזה ולא לזה. היו צריכים עובדים לצרכים של הגרמנים. אז הציעו: נעשה מקומות עבודה. אני לא יודעת מי היה בעל הרעיון הראשון. הגרמנים בעצם ייצרו את זה. היהודים היו אותו

דבר בכל מקום בצורה קצת אחרת. היו אנשים שהם הציעו, אמרו לגרמנים: שמע, אני לא יכול לעבוד אם אתה לא תתן עזרה. אני לא יכול לשלם אם לא רוצים לעבוד. אז החליטו: בואו, ניקח את העבדים האלה. והתחילו להתארגן מקומות עבודה. לא סתם כל יום לתפוס כמה יהודים, אלא מקומות מאורגנים. אז חלק כמובן באמת עבד והיתר ראו בזה מקום טוב מאוד לקבל תעודה. כל מיני מתפרות, כל מיני מקומות סריגה. יוזמה אצל היהודים לא היתה חסרה. היו בעלי מלאכה. היו תעשיינים. ראש העיריה אמר: יש כאן בית ספר אורט, נעשה בבית הספר הזה ריכוז עבודה. פה נעשה עוד משהו. מה שנקרא שופ. התחילו להתארגן, עוד לפני שהגרמנים חנקו אותנו לגמרי. זה עד אוקטובר, כשכבר עשו את זה במערב. אנחנו לא היינו הראשונים.

ש: כמו בלודז' Łódź?

ת לודז' זה גרמניה, ברור שעשו את זה. הדגם כבר היה. ידענו בערך איך זה הולך. חיכינו לגרוע ביותר וזה הגיע. עשו בלוק קסנצ'יק ואמרו: פה תגורו, ומפה תצאו לעבודות. זה היה ב-14 באוקטובר 1942. אני כבר ידעתי קודם. הגיעו אוקראינים ולטבים והתחילו הכומתות השחורות, ה-S.D. בעיר כבר היתה אווירה קשה. לחלק מהיהודים היו או קשרים או אפשרויות, אני לא רוצה אפילו לדבר על מלחמת הרשימות. התחילה רשימה כמה יהודים נשארו בכלל. דיברו על 2,000. (היינו 24,000) ועם הפליטים היינו 27,000. דיברו על הישרדות של 2,000. אחר כך רק היה כל הסיפור סביב זה. אני בגלל שכבר עבדתי שנתיים היה לי כרטיס עבודה. הורי היו באחד מהקבוצות האלה... אני לא זוכרת מה. קיבלנו הקצבה באיזה פינה בתוך הבלוק הזה. כמובן שזה גם

פרוטקציה אפילו לא כסף. מה הלך? אחר כך אנחנו ידענו. מי שעבד בעיריה, סגן העיר לשעבר היה ידיד שלנו, זה היה עובר דרך העיר, בצורה אדמינסטריטיבית ואחר כך זה היה הולך לגרמנים. אז הוא פשוט טעה ברשימה. אז יום אחד הוא היה ברשימה, זה היה בא לאישור ראש הקהילה, הוא היה מוחק ומכניס אנשים שלו. כל אחד: זה היה מוחק וזה היה מכניס. הלך סחר-מכר או בכספים או בקרובים. אני לא יודעת, כנראה שברגע האחרון ההורים כן היו ברשימה והייתה להם זכות להיכנס לחדר זה וזה ~~בפינה זאת וזאת~~. בלילה עם שני פקלאות עברנו.

ש: תחילה אנשים קיבלו את הידיעה?

ת: ידענו איפה יהיה הבלוק. הבלוק כבר סומן, היה כבר גדר תייל והכל היה מראש.

ש: והאנשים?

ת: האנשים שהיו בפנים ישבו כי הם גרו שם. אבל אלה שלא גרו שם אמרו להם: אתה תהיה בחדר זה וזה. מראש. חלק גדול מראש. לפנות בוקר לקחו אזור-אזור. האזור שהיה קודם היה מגרש גדול ומשם לקחו. אנחנו כבר היינו בפנים. הוציאו גם את אלה שהיו בתוך הבלוק וגם אזור מסוים. איפה שפעם היה צבא זה הפך למגרש גדול ריק אחרי השריפה וריכזו שם, מה שנקרא אומשלאג פלאץ. ריכזו שם את כולם והתחילו הרשימות-ימינה ושמאלה, שמאלה וימינה. מי שיצא - יצא. ירו. מי שהגיע עוד שלם עמד וימינה ושמאלה. באותו יום מי שהיה לו כרטיס עבודה הוא הלך ימינה.

ש: מי עשה את הסלקציה?

ת: הגרמנים. זה כבר הקומנדו S.D., אלה שהיו אחראים על המשלוחים.

הרשות המקומית, השוצ פוליציני כמעט שלא היה להם מה לעשות. תמיד היו באים אנשים מבחוץ. הם היו מבצעים, שלא יהיו הקשרים הקודמים. אלה היו אנשים שאיש לא הכיר אותם. ברור שאדם שנמצא שנה בעיר בינתיים יש לו כבר קשרים. חס וחלילה, הוא כבר לא יכול לבצע את זה. היו מעבירים את הכוחות. אוקראינים היו בחוץ, אלה היו מבצעים, היהודים היו רק בשביל לשמור אל הסדר, המשטרה היהודית. אז באמת שוטר יהודי הצליח להעביר את אשתו ~~את~~ את אמו או מישהו פה ושם. התחילו עם הכרטיסים. לקחו את המשלוח הראשון. כל פעם כמה מאות איש, כמה שיכלו באותן הרכבות שהכינו. וככה זה נמשך. כל יומיים היה משלוח אחר עם כל מה שיש. אני לא אחזור על זה, כי קודם כל זה ידוע, ושנית התמונות קשה לתאר.

ש: את מדברת על המשלוחים שהלכו לרכבות על כל הבכי מסביב והאימה?
ת: כן. מהבוקר אתה עומד בחוץ. אמנם באוקטובר עוד לא כל כך קר. אבל כל מה שקורה שם. כל ילד עם איזה בענדעילע כזה, עם חבילה קטנה, שאני לא יודעת מה אנשים הכניסו בפנים, קצת אוכל. אתהלא יודע בעצם מה הולך. באותו יום בערב, אחרי כל הסלקציה הזאת חוזרים למקום שהקציבו לנו. כמובן שזה היה ברחוב היהודים, שנקרא היה סטארה ורשבסקה, אבל כל אחד הכיר את זה כ"ליידן גאס", רחוב היהודים. עד שרואים מי נשאר ומי ישנו. כל האנשים שעבדו ממש במקומות עבודה בינתיים ריכזו אותנו במקומות עבודה. אלה בבית חרושת לזכוכית, אלה פה, אלה בבתי זיקוק. היו כ-10 מקומות עבודה שאנשים עבדו כבר שם כמה חודשים. אלה קודם כל הלכו. היתר היו המשפחות או אנשים שהיו באותם המקומות כביכול פנימיים, שופס. וככה זה נמשך. למחרת את

המשלוח הראשון לקחו מאלה שנשארו לנקות ולמיין את האזור הזה שכבר פונה. אז עשו מקום כזה גדול ולשם היו מביאים את כולם. כמובן שאני לבית החולים לא הלכתי. יומיים לפני זה מחקו אותי מהרשימה של עובדי בית החולים. במקומי הכניס מנהל בית החולים את אשתו והשאיר רק אחות אחראית, שהיא היתה היחידה המקצועית. אותה הוא השאיר כי לא היתה לו ברירה. מכיוון שידעתי שאני כבר לא בצוות, הלכתי כמובן למיון. יומיים אחרי זה בתוך הגטו הוא פוגש אותי ואומר: בואי לבית חולים לא הסכמתי. שם הוא הציל באמ-תאת כל המשפחה שלו בתוך בית החולים. היו לו קשרים עם הגרמנים. אחר כך לקחו את כל החולים ואת המשפחה שלו הוא פיזר במקומות אחרים. זאת עוד אחת התמונות הידועות. לי זה כבר לא היתה הפתעה. חלק מהחולים נשארו בשבוע הראשון, ואחר כך שלח אותם למשלוח.

אני עובדת במיון הדברים. ב-21 בחודש שוב אומרים: ראוס, ראוס!
 ושוב עושים את השורות בשלישיות לעבודה. היינו 21 היתה חסרה אחת או אחת יותר מידי - לא זוכרת. אני בשלישיה האחרונה. אבא עוד היה בבית, היתה לו אנגינה פקטוריס אבל איכשהו יצא חי. אמי יצאה אתי כי קראו רק לנשים. למיון לקחו בעיקר נשים. אנחנו עומדות שלישיות ואני אומרת: אמא, סבתא היא היתה בת 72, סבתא נמצאת במקום אחר ולא נותנים לה להיכנס, אולי תלכי לעזור לה, לפחות להביא לה משהו. אולי להעביר אותה. באה בחורה צעירה הגרמני הסכים שאמא תישאר, והבחורה תלך. אותה בחורה באותו היום, עם גמר היום, נמצאה מחזיקה בחיפוש נעל של תינוק - של תינוק אחותה - ועל כך נורתה ע"י ה-S.S.
 ואנחנו חזרנו הביתה. ואז את אמא לא מצאתי. ככה הלכו שתייהן זה היה

צירוף הגורל שלי לא נתן מנוח. לו היתה נשארתי אימא אתי היתה נשארתי חיה. ואולי גם הבחורה?

אנחנו עובדים כל היום. אנחנו חוזרים ושומעים שלקחו את כל הקבוצה. נשארנו כמה אנשים במקום אחר. אבל כל אלה שגרו אתנו, שראינו אותם בבוקר, לקחו. זה היה המשלוח האחרון. לקחו את כולם. ואז לא עזרו לא תעודות ולא שום דבר. אז בשביל למלא את הרכבות אמרו: תצטרפו משפחות-משפחות, שלא ילכו לבד. אז כשהלך אדם לבד - לקחו גם את כל המשפחה, גם אם היו לו ניירות כשרים. אז לקחו גם את השוטרים היהודים. לא התחשבו בשום דבר. היו צריכים קוטה והחליטו שלוקחים מה שיש, מה שבא. אז שום דבר לא עזר. אני לא הייתי שם. את המשלוח האחרון אני לא ראיתי, כי אני הייתי בעבודה. את הבחורה שעבדה לידי במקום אמי, לקחו גם. אמרתי: ריבוננו של עולם, אני גרמתי למותה. היא יכלה להיות בבית. אני לא ידעתי מה שיהיה. אני גרמתי למותה כי לקחתי אותה במקום אמי. הסכמתי שהיא תבוא לעבוד במקום אמי. אבל גם אמי הלכה. שתיהן. היא במקום ואמי אחר כך. זה היה המשלוח הרשמי האחרון ב-21.10 בכל אופן אז חזרנו. כל אחד ודאי עבר את זה בכל מיני שלבים, אבל אישית זה היה נורא. החדרים היו עם דם בכל מקום, ברחובות. פתאום כמו אחרי שריפה אתה לא רואה ~~משהו~~ פתאום כלום, שום-דבר. בני אדם לא היו. פה נכנסים המלשינים בינתיים התחיל הסיפור. הגרמנים התחילו בחיפושים באזור שפונה מיהודים וגם באותו בלוק שקיבלו אישורים לגור בו התחילו לחפש את אלה ללא האישורים. אנשים עשו לעצמם מחבואים. אני מתארת לעצמי שהרגישו כמו כלב או איזה חיה שהיא מוקפת מכל העברים. היו תופסים את האנשים האלה

ומחוץ לבלוק היו הלשנות: פה גוי הלשין ופה יהודי ^{להשין}, ופה כלב מצא. וככה תפסו אנשים. הכניסו את כל האנשים האלה שתפסו לתוך בית כנסת הגדול. אחרי שכבר המשלוח האחרון הלך לטרבלינקה, מה לעשות עם כל אלה? מה שנקרא ^{לא}-לגליץ, חלק כמובן חיסלו במקום. שם היה גיהנום, גיהנום זה לא מילה. שם היו מאות אנשים. החזיקו אותם בלי אוכל ובלי שתיה, אחד על השני. ומשם חלק מהאנשים קפצו מהחלונות וחלק הצליחו ^{עם תשלומים} ושוחד. היה שם נורא. היו החלפות. אמא הסכימה ללכת במקום הבת. דברים נוראים. היו הרבה שוטרים יהודים שם. רצו להציל מישהו מהמשפחה, אז הגרמני לא נתן. אלה שלא היו ברשימות נקראו לא לגליים. אני הייתי בקבוצת-עבודה.

ש: המבצעים היו אוקראינים או והלטבים?

ת: בעיקר. הגרמנים מידי פעם גם כן. אבל הם היו נותני הפקודות בעיקר. את מי שנשאר עשו עוד משלוח. מכיוון שהיתה עיר לא רחוקה Tomaszów שלשם עוד לא הגיעו לקחו וצ'רפו אותם ^{אז} והיתר ~~בינתיים~~ שנב ¹⁹⁴³ ~~הצטרפו~~. אחר כך את ה-600 האחרונים לקחו ל- Raków ק"מ מהעיר) הוציאו אותם החוצה. הם חפרו בעצמם את החפירות. ירו בכולם, אחד חזר חצי משוגע. (בעלה של חברה שלי) היו שם כאלה שתפסו כלבים, זה היה מקצוע, תופסי כלבים שאין להם קולר, והיו לוקחים אותם לשומן, לכל מיני, אז אצל כזה הוא נכנס הביתה, איים עליו, אז ההוא איכסן אותו, נתן לו משהו ללבוש. הוא חזר לבלוק והוא סיפר. היה אסור שידעו עליו, כי ראש הקהילה היה צריך להחזיר ^(הוא יצא מתוך כל המתים) הוא היה ג'ינג'י. ראינו אותו חצי ערום כשהוא נכנס לגטו. ממנו שמענו פעם ראשונה מה שקורה. זה היה משהו מזעזע. את היתר הם

הרגו. מאדי יום נעשו חיפושים אחר דיירי הבלוק הלא-לגלים. וכך קרה שבזמן חיפוש נכנסה אלי ילדה בת 7 מבוהלת, וכשבאו שוטרים אמרתי שאין ~~כלום~~ ^{אין} הילדה ניצלה והיא חיה עד היום.

העבירו אותי לאיזה מין חור אחר עם עוד איזה בת-דודה שהיתה רשומה ובן דוד. אחרי כמה ימים חזר רק הבן דוד להגיד שלום ולקחו אותו שוב לעבודה. הבת דודה עבדה באחד מהמקומות לתפירה. בעלה של אחת הבנות-דוד^{ות} היה ספק לגטפו למדים. הוא ידע מה שהולך ומה יהיה ועם כל הפרוטקציה המשפחה לא היתה מוגנת, ולכן הוא שלח את אשתו והילד שיסתרו בורשה כנוצרים.

הגרמנים הקימו את השופס. אנחנו לא היינו יכולים לצאת. היינו סגורים. צריך להקים מקום איפה שיבואו הגרמנים יעשו הזמנות ואחר כך אנחנו נעביר את זה למקום מרוכז, לבית הספר הזה, שהוא גם מחוץ לגטו. הם יחזרו כל יום ופה יהיה מקום היו הרבה חדרים, אז פה יקבלו סנדלרים, פה נגרים, פה חייטים. מכיוון שגמרתי גימנסיה פולנית עם גרמנית כשפה ראשית ואני גם שולטת בשפות ואני בגיל מתאים, אני קיבלתי את הג'וב להיות המזכירה באותו מקום, עם עוד איזה בחורה, שהיתה חמד של בחורה. היא תהיה מעין דיילת ואני אהיה המזכירה. אנחנו נקבל את ההזמנות וכל יום יובילו אותנו עם הקבוצה שהולכת ממילא לאיזה מקום ^{אם/אם} אותנו מביאים לשם, אנחנו נשארים, נגמר הערב, חוזרים. זה די דפק. זה התחיל להתפתח.

מחורף 1942 ^אנקיץ 1943 היתה מעין נורמליזציה. על אחד עבד במקום עבודה. עם זה היו מידי פעם קבוצות משל^ל כדי לתגבר מחנות אצל הגרמנים במקומות אחרים, שבהם נוצר מחסור בידיים עובדות. אנחנו

היינו הרזרבה.

ואז הוחלט לחסל את הבלוק ולהפוך ל-2 מחנות עבודה. כל השופס חוסלו ואנשים נלקחו ל- Bliziny - מחנה אחר. אז חוסלו עוד כמה מקומות עבודה קטנים והאנשים הועברו. נשאר בבלוק גרעין קטן, ויתר דיירי הבלוק הועברו ל-2 מחנות עבודה ששם היה מקום עבודתם. וזה הפך למחנה עבודה רשמי - כבר לא גטו ולא בלוק: אחד ביח"ר לזכויות שעבד למאמץ המלחמתי והשני עשו כביכול מבנים צבאיים בשם Bugaj. בבלוק המינימלי נשאר קצת אנשי שירותים שלא היו מגויסים במחנות המוזכרים.

אני נשארתי ובעצם לא שייכת לשום מקום. אני עובדת בחוץ. אז היה אף הקליינטים שלנו בא, מזמין, פעם נעליים, פעם ^ט ~~הוא~~ קרא לי "די קליינע דיקע" (הקטנה-השמנה). ואני, ככה דרך אגב, אני שואלת מה אני אעשה. הוא אומר: הו, את לא הולכת. עד שהדבר האחרון מפה שהזמנו יימסר. כי אז כשגרשו ב-1942 באו אלינו הרבה גרמנים בתלונה שדברים הלכו לאיבוד. זה לא ייתכן. יש פה דברים יקרים, מגפיים וחליפות ופרוות. עד שהדבר האחרון לא יימסר את לא הולכת. בינתיים עושים את הסלקציה. אנשים משופס הולכים לשני משלוחים. המשלוח הראשון הלך ^ל (BLIZINY) לבליזין. זה היה מקום אחר, מחנה אחר. עכשיו הסלקציה האחרונה, כל העיר בחוץ ואני יושבת לי שם. הוא אמר: אל תלכי עם אלה של השופס, אבל בעצם אני לא שייכת. אני לא יודעת מה שתפס אותי. באמצע אני אומרת לשוטר: תשמע, אני מוכרחה לעצור בגטו, שכחתי שם משהו. אני באה באמצע המשלוח ^א קורא לי: קליינ/דיקע, וואס מאכסטו היר? (מה את עושה פה?). הוא קורא לי וקורא לאוברשט ^א פיקרר וקורא לורשבסקי

ואומר: היא נשארתי. היא תהיה פה בגטו. היא תלך עם המשטרה
 לאקפאנגשטלה (Empfangsstelle) והיא תחזור לגטו.

יצרו מחנות עם מגורים, בשני מחנות גדולים, אב³ מ-2,000 כבר היינו
 1,600-1,700 משתהו כזה. את היתר פיזרו לכמה מחנות קטנים א¹ אלקחו
 לכל מיני מחנות, מחנות שהתחסלו, ולא יודעים מה מי מה¹ שני מחנות
 שהם בסביבת העיר ואני באוויר. הוא אומר: את לא הולכת. לא
 לבליז'ין ולא פה. את נשארתי עד שהפץ האחרון יצא. אז אני שואלת:
 ומה אחר כך? אז הוא שואל: מה את רוצה לעשות? אני אומרת: יש לי פה
 חבר טוב שהוא במחנה שליד ביח"ר לזכוכית-Kara. אמרתי שהוא הארוס
 שלי. הוא אמר: או. קי. אחרי שתגמרי את התפקיד תלכי למחנה הזה של
 זכוכית, שידעתי ששם היו לי הידידים. לואיזה היתה מזכירתו של
 המנהל החבב. קימי הגלשט קריסטאין.

חיסלו את הבלוק. אני הייתי יום-יום הולכת לשם. חוזרת. בסוף
 מחסלים את המקום. בא אוטו, לוקח את כל הדברים ומעבירים אותם
 למשטרה, לשוץ-פוליציי (Schutzpolizei) שם עושים מין כזה חדר אחד כאילו מחסן. אני
 עם הספר שלי עם ההזמנות אני אומרת: איך אני אגיע? אז הוא אמר: את
 תלכי ברגל. אל תדאגי. אץ חוזרת כל יום. תורידי את הסרט מהיד, ואם
 יתפסו אותך ממילא יעבירו אותך אלינו. מה איכפת לך? מה יש לי
 להפסיד?

געהמין אבאן
 איזה שבועות ככה הלכתי וחזרתי לבלוק. חלק מהחיילים אנשלו
 לסטלינגרד וכל מיני מקומות, ומעולם לא היה סיכוי שיחזרו: מתו שם
 ונהרגו. ואני רואה שפה הדברים הולכים ומחמירים והיה ברור שהכל
 מתחשל.

ההחלטה הסופית לסיים את התפקיד ולעבור למחנה היתה כאשר הביאו לאותו שוץ פוליציאי את אחד המלשינים ואת אשתו שהיתה פעם חברה שלי ושמעתי במו אזני את החקירה וראיתי את לקיחתם למקום ההרג - כשחזרתי לבלוק נודע לי שלקחו קבוצה אחרונה של נשים עם ילדים, ואז ידעתי שהלויטננט איננו. זה היה נוהג שלו - הוא נתן פקודה לחסל והוא עצמו לא הופיע באותו יום.

באו באוטו והעבירו אותי למחנה. זה היה בפקודתו. זה היה 15 באוגוסט 1943 יום ההולדת שלי. ספרים התגלגלו בבלוק. לקחתי אתי מזוודה עם ספרים והבאתי. כך היה לאנשים במחנה מה לקרוא. חברה שלי מירוש עם בעלה קיבלו את התפקיד של האחראים על חדרי חולים - הוא היה רופא והיא סטודנטית לרפואה. ואני הסכמתי לעבוד איתם כאחות עזר. חברה שניה היתה מניה - היא היתה הכוח המקצועי. היו שם ^{כמה} נשים ללא בעל. הקציבו לנו חדר ועוד תא (הכניסו עוד דרגש כפול). סה"כ ^{היו} 60-70 איש וזה נמשך עד להתפרצות גטו ורשה. זה היה כבר מחנה בלי מלשינים. ^(כאן הוציאו) המלשין היחיד, גומברג ^{התפטר}. בעל בית החרושת היה משתדל כל פעם שהיו בעיות של חיסול. עד הסוף היינו נחשבים למפעל לצורכי מלחמה, למען המאמץ המלחמתי. פתאום עובר אלינו יעקובוביץ. אני אומרת: אני עם האיש הזה לא עובדת. אני רוצה ללכת לבית החרושת. אמרו לי: לא. אני הולכת לבית החרושת. אז הוא אומר: כן, אבל הבוס שלי אמר לך למה את לא מתחתנת. הבוס הזה רצה את החדר. שם היו גם עניינים של בחורות. היתה שם בחורה יפוצ'ה ושמו עליה עין. היה לה אח ואבא והיא הגנה עליהם. הם רצו את החדר של הבנות ולהכניס מישהו מהמשפחה שלו. אני לא יודעת למה, מי מו,

הוא הלך והלשין שאני לא מתחתנת. הלכתי למשטרה, הלכתי עד למשטרה ואמרתי: אני הולכת לעבוד. אני לא מתחתנת ואני גרה פה עם הבנות ולא יוציאו אותי. ^{ל-2 המאטקה} ~~הוא~~ נתן לו על הראש וזה עבר. אבל בינתיים בא הבוס השני, את הרופא העבירו ^{מפאלאץ} ~~מפאלאץ~~, שם פתחו מין מרפאה. ~~אני לא רצייתי לעבוד איתו~~, אז עברתי לעבוד בבית חרושת למען המאמץ המלחמתי. התנדבתי ללכת לאו⁷נמנט, זאת זכוכית משוריינת עם ברזלים. התחילו הזמנות לגרמניה. על זה עבדו אז. אני הלכתי לעבוד שם. למה? כי עבדו מ-6 עד 2 ומ-2 עד 6, במשמרת. זה היה בסבלות. כל פלטה כזאת זה 80-90 ק"ג. הלכתי לזה מתוך בחירה. שם עבדתי. זה נתן לי קודם כל את האפשרות להיות עם ^{חמות} ~~חמות~~ שהיא גרה במפעל. עם ^{פג/} ~~פג/~~ עם ^{חברה} ~~שתי~~ חברה, וחוף מזה עם חבר שעבד במשרד, ^{להילתה} ~~להילתה~~ חברה גויה שהיא ^{להילתה} ~~להילתה~~ באה להביא לי דברים. פעם תפסו אותה ^{קתה-המאטקה} ~~בבריסט~~ עם חזה - חזיר. היא ^{להביאה} ~~להביאה~~ לי. תפסו אותה גרמנים והרביצו לה, למה היא מביאה ליהודיה אוכל שהם לא אוכלים. היא באמת הסתכנה בשביל להביא לי דברים. יום אחד, בזמן שאנחנו הולכים לעבודה, ניגשת אלי אישה פולניה ונותנת לי פתק ואומרת: תעבירי את זה ואני אבוא אחר כך. אני רואה שתופסים אותה. אני את הפתק מיד מעבירה לחברה ואומרת: תקראי מה שיש בו ותשמדי. באנו לעבודה, כמובן שבאו אחרי זמן מה לשאול מה, מי, ^{מנצ} ~~מנצ~~ כתוב היה בפתק? אמרתי: אני לא יודעת שום דבר. היא רצתה למכור לי משהו. אני לא יודעת שום דבר. אני לא יודעת כלום.

מה מתברר? זאת היתה הבלדרית שזרחה היינו מתקשרים עם כל החבר'ה שלנו בורשה.

היתה תנועה יזומה על ידי הבונדיסטים (ZOB) שחיפשו קשרים עם גטאות

אחדות כדי לעזור. הם חיפשו קשר בפיוטרקוב. אלה מרגוליס ה'תה פעילה ב-ZOB) Żydyłowska Obrońca Bojowa. היא ה'תה חברה של אלה מפיוטרקוב. אלה, חברה שלי, קישרה את מרגוליס עם הבלדרית. ואותה הבלדרית ה'תה לרצקה. היא באה אלי להגיד לי שאני אגיד לאלה ולא לה מהבונד שיש לי כסף בשבילה ושהיא תבוא והיא תביא את זה, שאני אדע למי זה שייך, כי אני לא ר'תוך העניינים, אני הייתי צריכה רק להעביר, כי היא לא יודעת למי לתת. ראש המחנה והמשטרה קרא לי כשחזרתי מהעבודה. ואז בחדר החקירה ישבה בחורה שמעולם לא ראיתי והתחילו לחקור אותי. מה, מד, מי, מה לקחת? אני נשבעת שאני לא מכירה אותה. זה נכון. היא נשבעת שהיא לא מכירה אותי, זה גם נכון. אנחנו שתינו מכחישות כל דבר. אני לא יודעת מה קורה. אחרי שעתיים של כל מיני חקירות אומרים: את יכולה ללכת.

למחרת נודע לי שאותה אלה מרגוליס נמצאה עם הכסף אצל לרצקה. אסרו את שתיהן ולקחו את הכסף. את אלה מרגוליס הביאו לחקירה איתי אבל הבוס היהודי של המחנה נתן את הכסף לגרמני תמורת שתיקה ושחרור אלה. גם לרצקה היתה חופשיה והכסף נעלם. אחר כך דווח שהן ברחו. הכל נעלם.

ש: ב-1944?

ת: אז היה סוף קיץ 1944. יולי, אוגוסט, ספטמבר. מתחיל להיות כבר חם-חם. אוקטובר עוד יותר מתחיל להתחמם. כל פעם הוא מתחמם. בעל בית החרושת כל פעם נלחם ככל שאפשר ל'ריך את קיומנו. את העיקר לא סיפרתי. אני כל הזמן בקשר אם אותה רוז'קה. כשאבא שלה עוד היה, היא באה לגטו, היא אפילו חשבה ב-1943 לחזור. היא

בינתיים יצרה איזה קשר עם השומר הצעיר ~~בינתיים~~ [נסעה גהלכה לקרקוב (Kraków) ואיבדה את קשר עם הקבוצה. היא התחילה לחפש עבודה. אנחנו קיימנו קשר ובזמן המלחמה במיוחד היה לנו חוג ספרותי פילוסופי. אנחנו קיימנו את הקשר ואני עזרתי להתקיים בחוץ ושמרתי על הקשר עם האבא שלה.

ש: זה נשמע קצת אבסורדי שאת מפנים עוזרת למישהי מבחוץ?

ת: קודם כל ייתה לי קשר עם אביה. אחיה גם ברח. איזה חייל גרמני לקח אותו ושלה אותו לבית שלו בגרמניה שיעבוד שם. השאיר לו ירושה, הגרמני. הוא מת לא מזמן. את אמא והאחות הקטנה לקחו. אבא נשאר לבד. גם קשר עם החבר מהשומר הצעיר אני עוד שמרתי, כי הייתה לי גישה לקשר, וכנראה גם סמכו עליי רוזיקה זאת, קיבלה בינתיים ב-1942 ג'וב אצל אוברשטרן/מפיקרן של אס.אס. והיא מתחילה להפציץ אותי במכתבים המכתבים הגיעו דרך חברה מהכיתה - נוצריה - שהסכימה להעביר לי דואר לתוך המחנה.

רוזיקה כל הזמן סיפרה לבוס שלה שיש לה חברה. ואני אמרתי: ומה עם לואיזה? אז היא אמרה: טוב, שיהיה שתיים. יקבלו ג'וב. הבוס שלה שאל: מה היא יודעת? היא אמרה: היא לבורנטית ^{אל} היו צריכים לבורנטית אז היא אמרה שהיא לבורנטית. היא אמרה שהיא לבד והיא רוצה שאני אבוא ושאני יודעת גרמנית. אני באופן נפשי מתחילה להתכונן לזינוק, מתי שיגיע הרגע. לואיזה מחזיקה יד על הדופק, אבל זה מתקרב. וככה זה התקרב באמת. דיברנו על זה שאחרי שנכשל המרד בורשה (לא גטו ורשה) היתה אנדרלמוסיה מצד אחד ומצד אחד תקוה, כי הרוסים הגיעו עד לגדה המזרחית של ורשה וחשבו שהם אוטוטו עוברים

וכנראה שהרוסים החליטו: לא. ניתן לגרמנים לגמור^{פס} הפולנים והיהודים, עם כל התקווה שהנה-הנה המלחמה עומדת להיגמר ראו שזה לא נגמר. בינתיים החליטו הגרמנים לגמור אותנו לפני שתיגמר המלחמה ולפני שהרוסים כן יחליטו לעבור את הברגה^ה. אם ישבו בפראגה: הגדה המזרחית זה פראגה. אצלי בתעודות היה כתוב שאני גרה בפראגה, ולא ידעתי בכלל איך זה נראה, ואחר כך באמת היו לזה תוצאות, כי אני לא היכרתי את ורשה. קוז'קה שהישיבה בינתיים בקרקוב די בטוח, היא כבר עבדה שנה וחצי ובינתיים הבוסית שלה ילדה תינוקת והיא הייתה המטפלת ואשת הסוד של אשתו של האוברשטר^{קאק} מפייתר של האס.אס, וידידה שלה, כי היא באה מגרמניה ולא היה לה אף אחד^{אחד}. אז רוז'קה ממש שימשה חברה ומטפלת ואמא ועוזרת, כל מה שאת רוצה. היא התבססה ואז היא התחילה להכין את השטח לזה שהיא תיקח אותי ואחר כך היא גם הסכימה לבקש מקום בשביל לואיזה^{זאת הקרובה שלי}, שהיא תכין גם בשבילה מקום. ב-28 לנובמבר 1944, (זאת אומרת את הקיץ ואת הסתיו איכשהו משכנו). המתח היה נורא. אני פשוט לא רציתי לצאת. התכוונתי והתכוונתי ובעצם לא יצאתי. אמרתי: עד לרגע האחרון אני לא הולכת. באותו לילה לנתי אצל לואיזה, החברה שלי, במפעל עצמו והתחלנו להרגיש שמהו לא בסדר. כבר קרו שכמה קבוצות של עובדים שעבדו עבודת לילה, הורדו מהעבודה והוחזרו לגטו. אני החלטתי שאני כן חוזרת^{אחרי תשובה} אחרי תשובה סופית של לואיזה שהיא לא בורחת: היא את אמא אל תעזוב, ואמא דיברה פולנית גרמנית גרועה ובכלל לא הייתה מוכנה לשום הרפתקאות. היא אמרה: כל זמן שאני עם היהודים יחד, מה שיהיה-יהיה. אני לא בורחת. אם כן, החלטתי לחזור לבלוק איפה שומצא הבית הזה, איפה שגרנו מחוץ

למפעל. זה היה בית אחד גדול עם 2 צריפים. שם גרנו. חזרתי בלילה.
 מה לעשות הלאה? כבר התחילו להקיץ האוקראינים והלטים. באו
 הפרניכטונגס - קומנדו (Vernichtungskommando) קבוצה חדשה שיום קודם לא היו. הם הגיעו,
 ראינו אותם, כבר ידענו מה הולך.

ש: מכחידים?

ת: כן. הקיפו את הבניין, את כל המגרש דהכל וגם ^{א-כ} למפעל עצמו. אני כבר
 לא ידעתי ^{איך להילחם} באתי והתחלתי לעשות הכנות: איפה אפשר לברוח, לאן, מה,
 מי, מו, דרך באיזה דרך? היו 2-3 אפשרויות: מאחורי הבית, שם
 הסתכלנו אך היה קשה לעבור. בינתיים לואיזה אמרה שהיא לא מוכנה
 לנסוע. ניסיתי לשכנע את חברתי לחדר, אותה פראנקה, שהיא תלך אתי.
 היא ענתה שלא, כי יש לה אח ואבא וכל עוד שהיא שם היא יכולה
 לעזור. לא-לא.

בבוקר, בשעה 8 בערך דרשו שכולם יצאו החוצה, ^{על} על אחד עם החבילות.
 אספו אותנו והתחילו להתכונן למשלוח. כמובן שהיו נאומים פה ושם:
 תסעו לעבודה. את הסיפור הזה כבר שמענו. אותו חבר ששימש לי תרוץ
 לעבור למחנה התגייס ואמר: מה שתעשי - את הולכת. ^{התלבשתי} כמובן כל
 מה שהיה לי, 3-4 שכבות ועל זה מעיל חורף, ^{בסוף} בסוף נובמבר בפולניה
 קר, נעליים שפעם היו לי נעלי-החלקה ^{אז הקדתי} שהורדתי ^{את} את המחליקיים. זאת
 אומרת כל מה שהיה לי אתי לבשתי והתחלנו לחפש איזה מקום שהוא איפה
 אפשר ללכת. כשכולם עמדו בשורות, הלכנו מאחורי הצריף ובדקנו איך
 המשמרות, הסתכלנו איך הם מתחלפים, איך הם הולכים באורך ^{החומה} כל פעם
 שניים-שניים. הולכים בכיוון אחד, חוזרים. התחלנו ^{להסתכל} להסתכל. ברגע
 מסויים עליתי על כתפיו ^(שם אמרו שאלו קייליק) סיפסתי + 3 מטר חומה ולמעלה 3 שכבות של

גדר תייל. איך שלא יהיה הייתי כבדה עם כל הַעֲדִים, אבל העבר
הספורטאי שלי שימש לי לעזרה. עליתי, קפצתי לצד שני ואני הולכת.
לא הספקתי ללכת 200-300 מטר ולקראתי בא בחורצ'יק ^{פאול} שהוא היה אחד
מהשומרים במפעל, פולני. היו להם גרמנים-גרמנים, גרמנים -
(Volksdeutsche) פולקסדויטשע וְגוֹסֵף לזה, כמו שליהודים הַיִּתָּה המשטרה היהודית, כֵּלֵךְ היה
להם מין משמר ביטחון פולני. הבחור הזה היה אחד השומרים הטובים
ביותר. הוא היה תמיד עוצם עין כשהיו מביאים אוכל, ואתי הוא בכלל
היה ידיד. שיחקנו כדור-עף, לזה אחד הצ'ופרים שהיו לנו, שאחרי
ורשה, נתנו לנו רֵצֶת, ^ההסכימו שנעשה מין מגרשון ספורט. הוא היה חבר
במִצְרָכָאוֹת. הוא מצד שני הולך ובא אלי ושואל: מא את עושה פה? אמרתי:
אתה עושה את עצמך מטומטם? אתה לא רואה מה ששם הולך? אני הולכת
לטייל. הוא אמר: אני אלוה אותך. אמרתי: לא, תודה, אני אוהבת לטייל
לבד! והוא התחיל הלוך ושוב בשיחה, וכמובן שאני לא אלך איפה שאני
רוצה ללכת. קצת מלווה, קצת מדבר, עד שבסוף הוא רואה עוד אחד,
נותן לו שריקה, קורא לו ואומר: תשמע, היא ברחה. ההוא אומר: טוב,
נודיע. אני כבר לא התקדמתי. חיכינו. הוא קרא לממונה ^{הגיא} עלי, ו
דגדמני, אחד הכלבים הגרועים ביותר. הוא הגיע כמובן והחזירו אותי
לתוך המחנה, איפה שעוד בינתיים ^{גיא} ההכנות האחרונות לנסיעה, הכינו
קרונוות והיינו צריכים עוד ללכת. כשהחזירו אותי למגרש הזה, לכיכר
הזאת, כמובן ^ההביאו אותי לממונה על הגרוש. הוא מביא את "הפושעת"
זהה ^הקורא ל-10 חברה אוקראינים ואומר לי ללכת איפה שברחתי. הם
עומדים ואני עומדת. אז הופיע המנהל שלנו, זה שסיפרתי שקראתי לו
רובין הוד. הוא אומר: מה אתה חושב, שְׂמִיא ברחה? הֲאֵל סתם משוגע? אז

הוא אומר: אבל איך היא ברחת? מי עזר לה? הוא רצה להוציא ממני מי עזר לי, אם שיחדתי את הגרמנים או ^{ארי}משהו א על כל דבר אמרתי "לא". והוא שאול: אבל איך את ברכת? אמרתי: לא ברכתי. הוא אומר: זה לא ייתכן. ואז עלה על דעתו של אותו ^לגומברג והוא אומר לו: אתה יודע מה? (הוא ראה שאלה עומדים עם הרובים דרוכים. אני חוקא לא כל כך התרגשתי, כי בעצם ידעתי שאם אני אברח הם יירו בי מאחור, זאת הליטה הנקודה ^לאעליו ~~א~~ התעקשתי. אמרתי: איך לחיות הם לא יכולים להכתיב לי, אבל למות אני יכולה להכתיב בעצמי, מתי ואיך). ואז הוא אומר: אתה יודע מה? בוא, נתערב. אם היא ברחת לבד ^{ולא}התעשה את זה - היא נתייה. אם לא - תעשה מה שהחלטת. זה תפס את הדמיון של הגרמני ושל כל החבר'ה שם. מי שיכולה היה, הלך לכיוון הקיר. בין הבית ובין הקיר היה ^{ממקום} כ-10 מטר ואני עומדת לפני הקיר. באיזה גובה? אולי 1.70 מטר, זה היה קיר עץ, עם ^{כאן}פיקוסים אחד ^אפיקוס אחד היה חסר בדיוק בשביל לתקוע אצבע. אמרתי: אולי זה יעזור. קפצתי, הכנסתי אצבע וטיפסתי על הקיר. אם את תשאלי אותי איך? זה בלתי אפשרי. זה קיר חלק, בלי שום דבר. טיפסתי 3 מטר, ואני עם ה-1.45 מ' שלי, עליתי והייתי כבר מעבר לגדר, תייל. היו לי כפפות. והוא צורח: לא. לא לקפוץ לשם. תחזרי בחזרה. קפצתי והוא אמר: חופשיים. הוא שיחרר את האוקראינים ואז קרא לכולם. כבר עמדנו לצאת. הוא אמר: זה האיש יהיה השומר ראש שלכם, אישי ^{ק/ב}אם היא ברחת פעם אחת, היא ודאי תרצה ^לאפעם שנייה.

צד בי

ש: חוששים שתברחי עוד פעם?

/m

ת: כן, אז הוא אמר: תדעו לכם, על כל אדם שינסה לברוח, תדעו ש-10 אנשים במקום¹⁴ יוצאו להורג. שמענו. חזרתי לבנות, וכעבור זמן קצר מאוד לקחו אותנו בקבוצות עד לרכבות שכבר עמדו. למפעל הזה היו פסי רכבת מיוחדים כי הם הרי היו מובילים את הזכוכית עד לגרמניה, אז הביאו אותנו לשם והפרידו בין נשים לגברים. אנחנו קיבלנו 2 קרונות. בינתיים את לואיזה וכל אלה שגרו¹⁵ איתם¹⁶ קודם במפעל הביאו אלינו, צרפו אותם אלינו והתחילו לדחוס אותנו פנימה. הכניסו כמה שהיה. היינו 40 איש. על ידי היה השומר ראש שלי ונוסף לזה היה השומר של כל קרון. הוא חיפש מי יהיה אחראי. לואיזה היא מדברת גרמנית אז אמרו לה: את תחלקי, את תספרי, את תהיי האחראית. אני אומרת: לואיזה, תספרי אחד פחות. היא ספרה אחד פחות והתחילה לדבר אתו, והרכבת זזה. פראנקה היתה בקרון שלי. אותה שמו על ידי.

ש: עם האבא?

ת: לא, הפרידו. לא היתה באותו קרון. התחלנו לנסוע. לאט לאט. באחד המקומות היו צריכים להצטרף¹⁷ כנראה שהתאום לא הלך כל כך בסדר, לכן זה נמשך. הרי המחנה השני היה במקום אחר, מהצד השני של העיר ושם לא היתה גישה. הם היו צריכים את הרכבת משם להביא לרכבת הזאת. ניסינו לדעת¹⁸ לאן נוסעים, ^{אך לא הצלחנו} שום דבר. אמרו: אתם נוסעים לעבודה והסיפור הרגיל. הבנו שנוסעים מערבה ולא מזרחה. חוץ מזה כבר ידענו. טרבלינקה כבר היתה הרוסה. על אושוויץ שמענו. התנורים כבר לא פעלו. את זה ידענו. ידענו בדיוק. לגרמניה - גרמניה. הבנו למה באמת לגרמניה. אני אמרתי דבר אחד: לגרמניה אני לא נוסעת. מה שיהיה - אני לגרמניה לא רוצה לנסוע. אז תיכננתי באמת כמו שדיברנו את

הבריחה השניה. בינתיים לואיזה ואני התחלנו קצת לדבר עם השומר הזה. הוא אמר: תראי, אל תעשי לי צרות. והתבדחתי איתו ואמרתי: מה פתאום? אתה לכל היותר תקבל 3 ימים עם לחם ומים, ואני לא הולכת למחנות. תעשה מה שאתה רוצה. אני לא הולכת. היא התחילה "לסובב" אותי. כעבור זמן מה הרכבת התחילה לנסוע לאט-לאט, שמענו את הציפצופים. הבנו שעומדים לצרף לנו את הקרונות. זה נובמבר, שעה 2 אחר הצהריים. ערפל. מתחיל להיות כמעט חושך. גם ערפל וגם קור. איכשהו אני לא יודעת איך-שכנעתי אותו שאני מוכרחה לעשות פיפי. קפצתי החוצה מהרכבת וצעקתי לחברה שלי שהיא תודיע לפראנקה שתהיה בכוננות. ראיתי אותה שם. אולי נתנו שם מים. אני לא זוכרת, אבל משהו הביאו. סחבתי אותה. היא לא ידעה בכלל מה שנעשה. כמו שהיא הגבד האחד שהיחיד שהיה לה, בלי שום דבר. סחבתי אותה מתחת לגלגלי הרכבת לצד השני והתחלנו לרוץ, ואחר כך ללכת, אם יראה אותנו מישהו. הלכנו למלון החברה שלי, קבענו שמה שלא יהיה הצעד הראשון יהיה אליה, כי לה יש גם הכתובת וגם קצת דברים משהו שאפשר ללבוש. נתתי לה כמה דברים להחלפה.

כשהגענו כבר היה ערב. הגענו אליה הביתה. גם היה חושך. את הבית בקושי היכרתי, אבל איכשהו דמיינתי שם. באנו וקיבלו אותנו. זאת הייתה משפחה כמו שסיפרתי; החברה מהכיתה מהגימנסיה, אחותה גם הייתה באותה גימנסיה בכיתה יותר נמוכה ואחת בכיתה יותר גבוהה, ההורים שלא עבדו בגלל הקטיבות הפטריוטיות. אחותה הגדולה היתה נשואה בינתיים, ואחר כך התברר שהיא חברה מהכיתה של אחי, והייתה עדיין תינוקת. הם ידעו שאני לא אשאר הרבה זמן, כי הם ידעו שכוונתי לנסוע

לקרוב אלוז'קה. החתלנו לתכנן. בחדר השני יש המפקדה של המחתרת א
 מפוצצים גשרים. זה מסוכן. וכך היה. האמא והיא וכל המשפחה
 קיבלו אותנו. לפראנקה לא היה שום דבר, לא בגד, לא /שום דבר. קיבלו
 אותנו מאוד יפה. ידענו מה שהולך שם. למחרת, אחרי הקיצוץ^{השלישי} אי אפשר
 היה להמשיך. אנחנו כבר ידענו מה הולך. היה עוצר 3 ימים וחפושים
 מבית לבית. לא אותנו חיפשו, אלא את אנשי המחתרת. הם היו צריכים
 להסתיר אותנו לפני המחתרת. הם לא סמכו על החבריה במחתרת, כי אלה
 לא היו הידידים הגדולים של האנשים.

עברו בינתיים כמה ימים והיא התקשרה בינתיים עם עוד איזה מכרה,^א
 איזה סוציאליסטית. היא גם כן פעם אמרה: אם פעם תצטרכי אותי, אני
 מוכנה. מישהו מהם הלך אליה ואמר: יש צורך, כי הן שתיים. אי אפשר
 שיסעו יחד.

אני בעצם דחפתי, כי אני לא רציתי לסכן את החברה שלי. לא ה'יתה
 תעודה מזויפת, היה לי משהו. לא ^{אפריקה} לא היה שום דבר, לא נייר, לא
 כלום. אז הגיס של חברתי אומר: אני לוקח אותה. הוא היה מנוסה. היה
 איש מחתרת מנוסה. היו הרי הברחות וכל מיני דברים. וההיא תיסע
 איתך. ^{עם} עוד יום, עוד יומיים. בחרו איזה רכבת שחשבו שזה יהיה
 בסדר. קנו את הכרטיסים. הלבישו אותי כמו בפורים שפיל. חברתי נתנה
 לי כובע שלא יראו לי כל כך את הפרצוף, נתנה לי פרווה כזאת על
 המעיל. המעיל שלי היה מעוך ופה ושם קרוע. נתנו לי כל מיני דברים
 ונעליים. מי נוסע בנעליים כאלה? כל אחד תיכף רואה שהיא ברוחה
 מאיזה מחנה עם נעלי ספורט כאלה. נתנו לי נעליים שלחצו לי וחשבתי
 שאני מתה. נעליים עם עקב כמו של גברת. והפרווה הזאת. קנו את

אירמאי רינה

- הכרטיסים. כמובן שאני הלכתי אחריה שלא יראו אותי, כי הכירו אותי. הכניסו אותנו לרכבת - אני לחוד עם הגברת שלי ופראנקה עם הבחור ההוא ונוסעים.
- ש: את סיפרת שכשתפסו אתכם ^{אחרי} אמרו: שאם עוד פעם מישהו ינסה לברוח אז יירו ב-10 בני ערובה?
- ת: אבל אלה לא נסעו אתנו. אלה מסרו אותנו, ואלה שברכבת זה כבר קבוצה אחרת. השומר ראש-לואיזה כל כך בילבלה לו את הראש שהוא לא ידע לא משמאל ולא מימין
- ש: אבל הייתן מודעות לזה?
- ת: כן, אבל היא ספרה אחת פחות. היא הגישה לו את המספר. ספרו והיה בדיוק כמו שצריך להיות. היו 37. זה כבר תאמנו מראש לא יחסר כשהם יספרו אותנו. הם ספרו אותנו, ברור. ההם מהמחנה לא ליוו כבר את המשלוח הזה. אחר כך אני גם אספר למה לא יכלו שום דבר לעשות, כי התברר, (אני לא ידעתי את זה) מראש היה מתוכנן שחלק מהקרונות הם ישאירו במקום אחר, בצ'נסטוחוב. מכיוון שלקחו להם את העובדים שלהם הם ביקשו תוספת כוח אדם וזה היה האסאק, ^{בית-חולל} האסאק ^{האסאק} בעבד בשביל הגרמנים עצמם. אנחנו היינו תעשייה אזרחית למען הצבא. אז חלק היה מיועד להישאר. את זה לא ידעתי. איש לא התחשב. הבנות קצת ראו בתוך הרכבת שאני מתכוננת ^{למלא} לכם לא יקרה כלום. הם ידעו שאני מתכוננת וידעו שזה תוכנן. הוא עשה את שלו השומר ראש, הוא ניסה לאיים, אבל, כבר צפצפנו, זה כבר לא היה באמת כל כך רציני, איכפת היה לנו על החייל שהיה שומר ראש שלי? זה היה גרמני. קודם כל מצא חן בעיניו כל הסיפור. היה די פיקנטי. ולואיזה היתה מאוד נחמדה והיא התחילה ממש

"לעבוד" עליו: תשמע, אתה יודע זה כבר ממש סוף המלחמה ואנחנו נזכור לך את זה ותדע לך, אתה באת רק עכשיו משם. הוא בא באמת מרוסיה. חוץ מזה לא היה לי כל כך הרבה זמן לחשוב על הפסיכולוגיה שלו ואז כל מה שעשיתי בעצם זה היה הכל ~~אם~~ אינסטינקטיבית או באופן אינטואיטיבי ובהחלטות בין-שניה, בלי שתכננתי משהו, אנחנו ברכבת ונוסעים לקרקוב. אבל אחרי שכמעט שעה של נסיעה מתחילה תנועה בתוך הרכבת. היא רומזת לי: נדמה לי שבאה בקורת. נכנסו גרמנים ^{לשנראה} להם את התעודות. למה זה חשוב? כי בגלל שזה היה אחרי התקוממות ורשה הרבה אנשים היו חשודים כמהפכנים. כל אדם שלא היה לו ^{ולא} תלוש לחם ולא מקום קבוע, או מקום עבודה ^{היה} תעודה זה לא מספיק. הוא היה צריך ללכת להוכיח איפה הוא עובד. אף אחד לא יז בלי תלושים ובלי תעודה שמציינת מקום מגורים, מתי הוא נרשם, מקום מגורים קבוע או מקום עבודה קבוע, בעיקר עבודה. כל אדם שלא היה רשום שהוא עובד או שהוא רשום באיזה מקום כאזרח לויאלי, אז הוא היה נתפס. הם חיפשו קודם כל את כל אלה שהם במיוחד אנשי מחתרת או אנשים שהם אינם עובדים ונוסף לזה, כפי שזה התברר אחר כך, הם חיפשו פשוט חשודים. ואסור לשכוח ^ל ~~היה~~ פרונט ^{הג} הגרמנים התחילו לסגת. אני לא ידעתי שום דבר מה שנעשה בחוץ. לא ידענו עד כמה, למרות ששמענו ואמרו, אבל לפני שמגיעים עוד להתמודדות יכולים לקרות עוד מיליון דברים.

הגיעו אלי ולקחו את התעודה שלי בינתיים שום דבר לא יוצא מזה. לא ידעתי מה ^ק גסטפו, לא גסטפו? אחרי זמן מה שוב באו ואמרו להתלוות אליהם, לקרון שכנראה ריכזו בו עוד כמה אנשים שלא היו להם תעודות

בסדר. הם ישבו שניים-שניים ואני. אחד מסתכל על השני ואומר: יש לי רושם שאלה יהודיות. קודם כל ראיתי שזה ורמאכט^(Wehrmacht) וזה כבר חשוב. ראיתי שמי שתפס אותנו זה לא גסטפו, לא S.D. ולא S.S., לפי הצורה של המדים. לא ידעתי מה הלאה. כשבאנו לצי'נסטוחוב הורידו אותנו וראיתי שאני לא היחידה, ושיש עוד כמה אנשים. ליוו אותנו שוב שורה של חיילים והתחלנו ללכת מחוץ לעיר. (אני מכירה קצת את צי'נסטוחובה) אבל לא ידעתי לאן. העבירו אותנו לאיזה מקום מחוץ לעיר ששם היו צריפים כמו של צבא. שם מיקמו אותנו בשני אולמות גדולים והיו שם כבר אנשים והביאו עוד. שואלים מה, מי, מו. אמרו: כולנו כמוך. לא עבדנו. אנשים מורשה, מפה, משם. כל מיני אנשים. מה רוצים מאתנו? אמרו: אנחנו עושים את החפירות. וירד שלג. כבר למחרת שהגענו היה כבר שלג, קור, ואני עם נעליים על עקבים, לא כפפות. שמלה אחת מתחת למעיל. לא נתנו לנו במה להתכסות. למחרת הביאו איזה שמיכה וקצת קש על הדרגשים. התחלנו להתארגן. ואני לא יודעת שום דבר. התחלנו להסתדר, התחלנו לדבר פה ושם. ראיתי איזה בחורה נחמדה והתחלתי לדבר אתה. ראיתי איזה אדם קצת יותר מבוגר, גם כן נחמד. התחלנו^{מ/ט} רק אחרי יומיים בא מישהו מדרג יותר נמוך והתחיל לאסוף נתונים. אמרתי: אני בכלל התגלגלתי^{מקום} לפה. "שום דבר", הוא אמר שידבר עם האחראי. לבאמת דיבר איתו, אבל שום דבר לא עוזר. התחלנו ללכת לעבודה. בבוקר עד לפנות ערב היו מביאים אותנו מחוץ לעיר. נתנו לכל אחד את וחפרנו. כבר היו לי רגליים קפואות ולא יכולתי ללכת. ידיים אדומות קפואות. היינו חוזרים ומקבלים קצת מרק. אני מנסה פה ושם^{לצאת קשר} אחר כך כשהתחילו לשאול ולחשוד. היו במחנה 3 אנשים שהגנו

עלי² והיתר שרו בפולנית: "שימותו היהודים-היהודיות אתנו" וכל מיני כאלה עקיצות פה ועקיצות שם.

שתי הבחורות, אחת היתה אחיינית שלה ויותר מבוגרת, כשהיינו עומדות בשורות, שלישיות תמיד, אז הם תמיד אמרו: תעמדי בינינו שלא יראו אותך. אחר כך היה עוד אחד שהיה נחמד. התחלנו כבר להתארגן איך לברוח. היה שם איזה גוי. הוא אמר: תשמעי עם יימאס לך לגמרי, אני גר פה בצ'נסטוחובה. אחרי יומיים הוא נעלם. אבל לברוח סתם, כאני לא יודעת מה הלאה?

אותה בחורה וישה שהעבירה לי מכתבים, שלחה את הגיס שלה עם כמה דברים ללבוש ולהודיע לי שרוז'קה יודעת הכל. הוא גם סיפר לי מה קרה לחברתי שנסעה אתי ברכבת בקרון אחר.

הגיס הזה הוא שלייה את פרנקה ומסר אותה^{ק'צ'י צ'צ'יק} הוא סיפר^{לה} את רניצה^(Renia) לקחו וזהו זה. לא יודעים מה, אבל יודעים שהיא בצ'נסטוחובה. זאת שליוותה אותי היתה חבר'המנית. היא תיכף ידעה מה עשו איתנו. היא פגשה את פרנקה ואת המלווה שלה וסיפרה להם אודותי.

בצ'נסטוחוב נפגשו בבית קפה כדי להחליט מה לעשות ואז לקח על עצמו מכר-חנצ'נסקי שהתחפש בתור עובד רכבת פולקסדויטש - להעביר אותה ליהודים שחיים בתעודות מזויפות בסביבות וורשה.

אני בינתיים הודעתי לרוז'קה שאני במחנה זה וזה, וזהו זה. אז קודם כל ידעתי שיש מישהו שדואג. אני מחכה בינתיים. זה כבר אמצע דצמבר, ~~כריסטמס~~ בא ^{ה-21} הכריסטמס, עושים לנו חגיגה. בינתיים כל יום סיפור. אני נכנסת ואני רואה שהשומר מסתכל עלי והולך אחרי. היכרתי את הפרצוף של גוי והוא חשד בי, כי הוא הכיר אותי, כי אני הרי הייתי באה לשם כל

שנה, כי זו היתה העיר של אמי והיכרתי ^{דקיא} ~~דהכרתי~~ והוא כנראה הכיר אותי. וחוף מזה גם הפרצוף עצמו בלי להכיר מי אני העלה חשד שאני יהודיה. היה נורא לא נוח. התחילו שם לריב. אאא, אאא, אאא 1385
 (אני לא אשכח את שמו, יאן קוקנובסקי, שם ^{כא} ~~פבו~~ של אחד המשוררים הגדולים.) ^{כאמיל} ~~הוא~~ אמר: אני זוכר אותך, שם ליד הגטו הסתובבת. אמרתי: אני מפראגה, אני לא הסתובבתי. ^{סנה} ~~אזאת~~ אחיינית שלי. (בפולנית זה כמו אחות). כל יום כמעט היתה מלחמה עלי: כן להלשין, לא להלשין. מה להגיד? מה לעשות? הרגשתי שממש הכל בווער.

יום אחד קיבלתי חום, עשו לנו איזה עונש. לא היו שם חלונות בכלל. היה מינוס 21°, ולקחו לנו גם את השמיכות, בגלל ששתיים ברחו. לקחו לנו גם את זה. אני קיבלתי 39 מעלות חום ומשהו. אז אחד שהיה המפקח עלינו אמר: תישארי היום, אם לא תלכי, לא יהיה אסון. התחלנו קצת לשוחח. מה התברר? אני תיכף הרגשתי. שמו היה ויקטור, עם עיניים כחולות. ראיתי תיכף שהוא יהודי. יותר מידי אינטלגנטי היה. אבל מה" הוא ידע שאני יהודי, ואני ידעתי הוא יהודי. אז התחלנו לדבר על לבוב ^{Львів}. ראיתי את החיוך שלו ואמרתי איזה מזל שהוא יהודי. הוא ~~בנה גם דיכטינג כזה~~ ^{לכט (P/21)} עשה את עצמו קצת יהודים, איך שלא יהיה, אפילו באותו מחנה גם שם הוא התבלט. הוא דיבר גרמנית טובה. מי דיבר גרמנית? אני והוא. מי ידע גרמנית? אחרים לא ידעו. וכמובן בדרך כלל זה חשוב. הגרמנים לא מספיק חכמים, אבל הגויים תיכף רואים. אבל לי לא היתה ברירה. כליאני ידעתי, שאם אני לא אדבר אתם גרמנית, לא אוכל לצאת מפה. למה אני מזכירה את ויקטור הזה? כמה שנים אחר כך אני באה לחיפה ואני רואה על יד איזה קיוסק ^{לואז אילס} ~~סדר~~ ואני אומרת: ויקטור! אנחנו אז נפרדנו, לא ראיתי

אף ככה SK
 אותו יותר א היה לי חשד שהוא יהודי. כמובן שהוא פחד, (לא באופן בולט) הוא פחד, אלעזר יותר מדי זה לא היה בריא בשבילו, אבל ידעתי שיש עוד מישהו שיכול לפעמים לעזור קצת. היתה לו כבר שם עמדה. הוא היה לפני עוד. הוא היה שם כבר יותר מחודש.

במחנה היו הממונים הישירים עלי - אחד אדמינסטרטור ואחד מנהל עבודה. אני ניסיתי לדבר עם כל אחד ולבקש שישחררו אותי. יצרתי איתם קשר. התחילו לדבר על מוסיקה ועל ספרות ואחד כתב לי שיר ואחד הציג אותי בפני הלויטננט. הרי לא היה להם עם מי לדבר. אז הוא התחיל לדבר אתי. התחלתי לספר לו את הסיפור. הוא חייד וביקש ממשהו לנגן על גרמושקה. ואני מחכה לידיעה. בינתיים מתחיל להיות לחץ אסרו נסיעה ברכבת. החרימו את כל הרכבות.

ש: נסיגה?

ת: פשוט היתה נסיגה מאסיבית מהמזרח. אסור היה לנסוע ואני כל היום מנג'סת: תשחררו אותי. אין מה לעשות. יום אחד, אנחנו חוזרים מהעבודה, כבר השוער מחכה לי ואומר לי: יש לך שוב אורחת. אבל בצורה מאוד לא נעימה. אני נכנסת ועל הדרגש שלי מי יושב? רוז'קה! נדהמתי. מה אגיד לך? לא ידעתי מה לעשות. בינתיים התחלנו לדבר. אפרה גמורה. אסור ללכת, אסור לנסוע. שום דבר. היא מתחילה לספר את הסיפור של קודם על עצמה. הרי מ-1942 עד 1944 אני לא יודעת שום דבר. אני שואלת: מה את עושה פה? היא אמרה: אחרי שהם הודיעו לי השגתי כרטיס שאת עובדת אצלנו בתור לבורנטית, שמוי-בוי, אני לא יודעת מה הייתי כבר אצל הלויטננט. הוא אמר לי שאת נחמדה. אבל הוא לא יכול לעוד לשחרר אותך. עכשיו קודם כל את תהיי מוכרחה ללכת לאוברלוטננט, כי

הוא לא יכול לשחרר אותך.

בינתיים הודיעו לי שפראנקה גם נמצאת ומחכה. ^{ק"מ}היא מצא לה מישהי שיש לה חדר ושהיא תחכה עד שהוא יביא לה תעודה ושהיא תישאר מוסתרת בשקט עד שהוא יביא לה את התעודה שהיא תוכל לנסוע. בינתיים היא גם לא יכלה לנסוע בגלל הרכבות ובגלל שהיא בלי ניירות והיא לא תעז. כבר ידעתי את הכתובת שלה. כשהיא באה אלי היא סיפרה לי קצת מהקורות אותה ואני עדכנתי אותה.

כשהיא יצאה, (אגב, את זה אני גם לא ידעתי עד אחרי המלמה) אחרי כשעתיים בא הלויטננט ואני מרגישה ריח של וודקה והוא אומר: תשמעי, אמרו שאת יהודייה, והוא מתחיל לחקור אותי וחוקר וחוקר, ויחד עם זה הוא רואה שזה לא מסתדר. כל המחנה מסביב. זה נמשך שעתיים-שלוש. כבר לילה. ואני אומרת לו: זה לא נכון, זה לא נכון. הוא אומר: יש לך חברה נהדרת. לא ידעתי על סמך מה הוא אומר זאת. הוא הולך ואני בטוחה שעכשיו יבוא הגסטפו. לא ידעתי מה קרה עם רוז'קה.

היו לי 3 אוהדים. כבר התחלנו לעשות קומבינציה שאיפה שמתרחצים בחוץ שם אפשר יהיה לברוח. שם זה לא גדר תייל ובלילה אני אברח. אבל לאן נלך? זאת אומרת היה אדם אחד שידעתי שאני יודעת מה שמו ואיפה הוא גר. שום דבר אחר. אז היינו ככה כולנו. שכבנו על הדרגשים והיינו במתח. היתר גם היו במתח, ואולי שמחו שיקחו את הז'ידוֹבְצ'קָה (Zydóweczka) (היהודייה). איש לא בא. לא באמצע הלילה, לא בבוקר. בבוקר נכנס הלויטננט, האחראי על האדמיניסטרציה, עם חיוך גדול ואומר: את יודעת? שמעתי שהיה לכם פה שמח, אבל זה הסתדר. היום החברה שלך תבוא לאוברלוויטננט וכנראה שתקבלי שחרור. זה היה יומיים לפני 1 בינואר,

סוף שנה. עוד עבדנו או לא עבדנו. היה באוויר כל מיני דברים משונים. עוד הלכנו לעבודה, חזרנו ובאמת נכנס גם הלויטננט והוא אומר: יש באמת שחרור בשבילך. החברה שלך כאן. את יכולה לקבל שחרור אבל הקנקארטה שלך, אם תבואי מחר בשעה 3 (זה היה או יום שיש או שבת) - תבואי למקום זה וזה בשעה 3 ותקבלי את הקנקארטה. הוא אמר: את חופשית! אמרתי: לאן אני יכולה לנסוע? מכיוון שיכולתי לצאת, הלכתי... אמרתי אז מה יכול להיות" בינתיים הלכתי לכתובת של פראנקה. איזה שיקסע אחרת שם נמצאת ופראנקה. נפגשנו. ולספר את המפגש הזה קשה לתאר. באותו היום היא היתה צריכה לקבל את התעודה ולנסוע לכיוון ורשה, כיוון ^{הז'י} שהיתה הרוסה, אבל כל היהודים שם, כולל בת-דודה שלי ואלה שכל הזמן היה לי קשר אתם, הם היו מכל מיני עיירות. היהודים שברחו מורשה בינתיים גרו בכל מיני מקומות. ידעתי שהיא מוזמנת אליהם. היא הספיקה לספר לי קצת. אמרתי: תשמעי פראנקה, אני לא יודעת מה הלאה. אני עכשיו הולכת עוד מעט שם להתייצב ונראה מה יהיה הלאה. היא צריכה להיות במקום אחר. היא אמרה: אל תבואי לפה, כי פה הכל "שוף" כבר. כבר בבית התחילו שם לעשות לה צרות והיא הבטיחה למישהו אחר שהיא תלך למקום אחר לגור והיא אומרת: זה רע לשתינו. אני רואה שמצד אחד יש לי את פראנקה שלא רוצה ומצד שני יש לי את רוז'קה שאני פוחדת, כי אם אני אבוא לשם עוד פעם מישהו יתעורר וישווה את שני הפרצופים ויעשה אחד ועוד אחד.

ש: יקשר?

ת: יתחיל לקשור. אני באה לשם. זה היה מין קסרקטין רק לדרגות הנמוכות עם בתים כנראה לקצונה. אני באה. אני לא ידעתי איפה אני. אחד פותח

רדיו.

קלטת 3, צד א'.

אני שומעת ולא מאמינה למשמע אזני. אחד אומר לשני: סגור לו את הפה. בנוכחותי להגיד להיטלר שמדבר ברדיו, סגור לו את הפה. קשה מאוד לתאר אדם שלפני כמה דקות, יום אחד היה לא רק מושפל, אלא כל אחד רוצה לרצוח אותו או להרוג אותו, יושב על ידו והוא אומר לסגור את הפה להיטלר, בנוכחותי. פתאום הוא גם אומר: אוי, כפתור נפל. את יודעת לתפור כפתורים? אמרתי: כן. הוא נותן לי את השינל (מעיל צבאי) שלו ואני רואה שהקנקארטה שלי אצלו בחפת של המעיל. הוא יצא לרגע להביא לי מחט או משהו. אני אומרת לעצמי: לקחת את זה ולברוח? בלי זה אני לא יכולה לזוז. אבל מצד אחד זה לא גסטפו. הוא סוגר את פה להיטלר. למזכירה אמר להגיד לי כוס קפה. אני חשבתי שאני אתעלף כשהיא הביאה לי את הקפה. אני נראית כמו יוצאת מחנה, שועפער, לא תפסתי בכלל מה הולך. אמרתי שאני אחזיק מעמד. החזקתי מעמד עד עכשיו אז אני אמשיך להחזיק מעמד. אם אני אברח אז למעשה זה לא טוב, כי לאן אני אברח? תפרתי את הכפתור והשארתי את הקנקארטה. כל הזמן הסתכלתי על הקנקארטה. אני לא רוצה להגיד לו שאני רק רוצה את הקנקארטה. בסוף אמרתי: אבל מה אני אעשה? הקנקארטה אצלהם. הוא אומר: לא יש לי הצעה. בשביל זה ביקשתי שתבואי. תראי, אצלנו עכשיו מצב כזה קיבלנו פקודה שאנשים בדרגות לא יגורו בקסרקטינים. קיבלנו פקודה לקחת דירות ולפזר את הקצונה בדירות. את יודעת גרמנית ואת יודעת פולנית ואת

בחורה איטלגנטית ואת חופשית, יש לנו בקשה אחת. קודם כל יש לי ג'וב בשבילך. חלק מהאנשים שלנו שיחררנו, היינו צריכים לשלוח לחגים. את תהיי הקופאית. אלה שעבדו במחנה, זה לא היה מחנה ריכוז, כל עשרה ימים היו צריכים לבוא ולחלק, לא לנו, אלא לאלה שעבדו צריך היה לתת להם ^{לרי} סדרות. הוא אמר: את תהיי השלמת. ובנוסף את יכולה לאכול במחנה. אמרתי: טוב, אני אצבא. הוא אמר: זה יהיה הג'וב שלך. אני אתן לך ארבע כתובות. את תבואי לפולנים האלה. קיבלנו פקודה לעשות את זה בצורה עדינה. זה אנשים שיש להם 3 חדרים, רק חדרים בודדים, לקחת בשביל פה 2 קצינים ושם 2 קצינים. תעשי את זה על הצד הטוב. אנחנו מוכרחים לפנות את המחנה הזה. אמרתי: איך אני אעשה? אין לי איפה ללון. אני מוכרחה לנסוע לקרקוב. הרי בשביל זה משחררים אותי. הוא אומר: זה לא יעזור לך, כי עד ה-10 בינואר לא תהיה אף רכבת, אז גם אם יש לך שם ג'וב, אינני יודעת איזה, את לא תיסעי כי לא תוכלי לנסוע. זה רק לצבא, אפילו לא לפולקסדויטשע, רק לרייכס דויטשע ורק לצבא. כל הרכבות מוחרמות. מה איכפת לך? ישתנה קצת אז תסעי. הקנקארטה הזאת (ועכשיו הוא מראה לי) לא שאני מחרים לך. תדברי עם וויצקי, הוא הממונה הישיר שלך, זה שהיה אחראי על ^{אשר} ~~הפד~~ ביזציה של ^(הספק) המחנה. הוא יסביר לך מה יהיה הג'וב שלך. הוא יהיה הממונה שלך. הוא אומר עליך מאוד טובות, שאת חרוצה ושאת חכמה ואת אינטלגנטית ואת יודעת שפות, את השפה שלנו ואת השפה של הגויים. אמרתי: עכשיו מה אני עושה? הוא אומר לי: אם את רוצה, את יכולה ללון פה. כל הבית הזה כבר ריק, ואם לא - יש לך אחת הכתובות איפה שאני רוצה שתקחי שם דירות. לכי קודם ודברי עם האנשים האלה.

למחרת היה עוד חג, עוד יומיים חג. אני יצאתי משם ולא ידעתי באיזה
 כיוון. הוא עוד קרא לשני, הוא בדרגה יותר נמוכה. הוא מאוד סימפט
 אותי, אדם בן 54, מה התברר? היתה לי אבת ששמה אירנה ^{כשה} ובדיוק היתה
 בגיל שלי. ^{היא הייתה} ^{קצת} ^{משהו} ^{סימפטיה} אלי. הוא במלחמת העולם הראשונה היה
 מתנדב וישב בשבי בטשקנט. ידע טוב רוסית. הוא רצה להיות חייל כמו
 שאני רציתי להיות חיילת! הוא אמר לי: תעשי מה שהוא יגיד לך. והשני
 אומר לו: זה לטובתך. כשאמרתי שאני רוצה לנסוע לקרקוב, אז הוא אמר:
 אל תסעי לקרקוב, שם האווירה לא טובה בשבילך.
 אני עוד אז כלום לא ידעתי. הוא אמר: זה לא כל כך טוב, תארי, יש לך
 פה ג'וב. קודם כל את עוזרת לנו אבל קודם ~~את~~ את עוזרת לעצמך, כי את
 ממילא לא יכולה לזוז, וככה היה. במקרה הרחוב שהוא נתן לי ללכת אליו
 זה היה רחוב לא רחוק איפה שדודה שלי היתה גרה. אני באה לשם. מה
 אגיד ל? הם מצד אחד פחדו. אני חושבת שהם הרגישו שאני יהודיה.
 התחלתי לדבר אתם ואמרתי: תשמעו, לי אין ברירה ולכם אין ברירה. אני
 רק צריכה שתפנו חדר אחד ושיהיה מיטה וארון. היתר הם ידאגו.
 הלויטננט הזה הוא שנא את היטלר. הוא היה חייל זקן. הוא אמר: תשמעי,
 את תלכי וכל יום אני אשלח לך איזה כיסא. במשך ה-10 ימים עד שאנחנו
 נרהט את הדירה הזאת, פשוט תלוני שם. אל תדאגי. אנחנו נסחוב את זה
 מספיק זמן עד שהשפחה, העוצר הזה יעבור. וכך היה. אלה לא נתנו בשמחה
 רבה, אבל לא היתה להם ברירה. אמרתי: אני באתי רק עכשיו ואני גם
 חדשה פה. לי הבטיחו שביום אחרי החג יש לי הפניה לקוורטיר קומנדו,
 זה של הדיור, כי ככה אמרו לי שם, שיום אחרי החג תבואי ואת תקבלי
 מקום איפה שיגידו לך ללון. אבל בשביל זה אני צריכה את הפתק.

פעם הוא היה שולח איזה חייל עם איזה ארגז פעם מביא אוכל. קודם כל הביא אוכל ואמר: אני יודע שאת לא רוצה ללכת שם במחנה לאכול. זה אוכל יבש אומנם. זה מנות קרב כאלה. אפילו את הנקניק שהוא קיבל מהבית הביא והשאיר לי חתיכת נקניק, חתיכת לחם. עוד לא הספיקו לעבור 10 ימים ואיכשהו השבוע הזה מתחיל להיות העשירי והוא אומר: אל תסעי, לא טוב לך לנסוע לקרקוב. תישארי. אנחנו עוד לא נכנסים לפה. חכי, יש לך עוד זמן. את יכולה להישאר פה. לדירות אחרות לא הספקתי בינתיים רק הדירה הזאת. וככה חיכינו יום אחרי יום. פה היה מביא משהו, שם משהו. כלום לא זו.

אחרי שהשגתי להם את הדירה ביקשתי מטעמם דיור. התחלתי ללכת יום יום. ביום האחרון ב-15 לינואר אני נכנסת ומחכה ופתאום הוא מתלבש, האיש שהיה אחראי על הדיורים האלה לוקח את הבגד ויוצא מהחדר ומשאיר אותי בפנים. לא הבנתי מה קורה. כנראה שהם קיבלו בינתיים כל מיני הודעות והם היו צריכים כבר לזוז, לעזוב את העיר. ישבתי וישבתי ונבהלתי. יגידו פה שאני מפוצצת להם את כל הקומנדו שם. רצתי בחזרה לגויים שלי ומופיע ויצקי הזה, הפעם עם אספקה גדולה ואומר: תשמעי, את צריכה ללכת אתי לקומנדו, לעוד מישהו אחר, זה שאחראי על כל העיר. קיבלנו פקודה לזוז. הוא ~~אל~~ אמר לי שאת צריכה לנסוע אתנו, אבל אני אומר לך לא. זה היה ^{קצ'ק} אספקה ^{קצ'ק} קראשית (שם היו מחסנים עם דבש, וודקה, דברים גדולים לצבא ולכל העיר). לשם הוא לקח אותי ואז ^{הקצ'ק האמאי} התחיל לצרוח: את באה אתנו.

אותו לילה, הוא אומר, אנחנו עוזבים. הלכתי וכו' וכו' עזבו זמן מה שלחו ^{א"ו} עוד איזה בחורה-פולנייה ^{קצ'ק} שכנעה, גסה כזאת אפשוטה נורא, שעבדה בשבילם כנראה

כדי לסחוב, לנקות או משהו כזה. הוא הביא אותה שהיא תעזור לי להביא אוכל, שכשהרוסים יבואו שיהיה לו פה מספיק וודקה. הוא אמר: תדעי לך רק דבר אחד: הכל פה ממולכד וממוקש ומחר ב-10 בבוקר כל זה יעלה באש. תדעי לך, עד הבוקר את יכולה לקחת כמה שאת רוצה, "השיקסע" הזאת שתסחוב, כי כל זה הולך. את תישארי, אני אלך. ראיתי שזה עוד לא כך כך ברור. הוא עשה "נאגלות" הלוך וחזור. השיקסע הזאת הביאה. הלילה הביא תיק אם המשכורת של כל המחנה, היה איזה 200 אלף זלוטי או משהו כזה, הכל בכסף פולני. הוא אמר: את בבוקר תלכי ותתני את הכסף. אני כנראה זו עם היחידה. תדעי רק, תזהירי את האנשים. הרי היתה שפרה ולהם היה אסור ללכת, אבל הוא יכול היה ללכת חופשי. לפנות בוקר הוא מופיע ואומר: יש לי בקשה אליך. אני לא אלך אתם. תבקשי מהגויים האלה אולי יש להם בגד פרטי. נתנו לי "פראק", משהו שחור וזה היה בדיוק עליו. הוא אמר: תעבירי אותי שני רחובות. הוא ידע את הכתובת. שם צלצל בדלת ופתחו לו בפחד. ברגע האחרון השאיר שני אקדחים, אקדח אחד אישי שלו והשני צבאי. הוא אומר: במקרה שאנחנו ^{פירס} ~~הולכים~~ שתדעי מה לעשות. שנית, הוא אומר, זאת הכתובת של אשתי ושל שתי בנותי ואחרי המלחמה תגידי להם שהייתי בן אדם. יש לי את הכתובות ויש לי את השם. היתה לי עוד הזדמנות להגיד להם שמישהו יציל אותם מפני הרוסים. חבר שלי היה שם ממונה על הצבא (ושם אנסו אדם). הוא הוציא אותם ונתן להם כל טוב והשאיר אותם בבית שלהם. ההוא נפל בדרך. הוא ברח עם הגרמנים האזרחים, הוא לא הלך עם הצבא. הוא נפל בדרך ונהרג מההפצצות או ממשו. אני לא ידעתי את זה. זה נודע לי אחר כך מאשתו. התכתבנו דרך חבר ונודע לי שהוא נפל. מסרתי את המסר שהוא לא רק עזר לי אלא ביקש

שהם ידעו שהוא היה בן אדם. זה הסיפור של ויצקי.

אני חזרתי כמובן לאחר שהבאתי אותו.

בינתיים התחילו לשמוע כבר הפצצות. היו כבר היחידות הראשונות של הרוסים שהתחילו להתקרב. שמענו כבר הפצצות.

ש: ראיתם אותם?

ת: לא, אני עוד יומיים קודם, במשרד הדיור, כשרצתי החוצה ראיתי מין סנק. לא ידעתי מה זה. אז פעם ראשונה ראיתי, זה היה ^{עק דס} בקבוקי מולוטוב.

אבל אני לא ידעתי שזה רוסים. אני חשבתי שזה גרמנים. כנראה שלפני הצבא, דרך העיר עברו 2-3 חלוצים של הרוסים. אני לא ידעתי את זה.

אחר כך הבנתי. הרי הכל קרה כל כך מהר ולא תפסנו, מה זה תפסנו? הרי לא היה לי עם מי לדבר. אני אדבר עם הגרמנים זה אתם או לא אתם? לא

ידעתי מה קורה. אז התחילו הפצצות והגרמנים באמת עזבו. אני עוד בבוקר באתי וביקשתי: תדעו הבית הזה אכולו ממוקש. הזהרתי. הלכתי וב-10 התפוצץ. 3 אנשים נהרגו, כי התחילו כל כך לשדוד שם, ולא רצו לשמוע. ביקשתי וצעקתי: תגיזו לבני האדם תלכו כבר.

חזרתי לגויים שלי. לא ידעתי אם להגיד שאני כן יהודי או לא יהודיה.

ש: חששת?

ת: לא אמרתי להם, אבל הם הבינו. קודם כל נתתי להם דברים. כעבור

יומיים כנראה כבר מישהו הלשין. פתאום הופיע איזה לויטננט ודיבר רוסית. אני רק ידעתי קצת רוסית. הוא התחיל לשאול אותי שאלות. נתתי לו את האקדחים. הם ביקשו ממני להתלוות אליהם. סיפרתי להם את הסיפור בדיוק כמות שהוא. להם אמרתי שאני יהודיה ושה באמת היתה דירה שהיתה מיועדת לגרמנים, אבל הם לא הפסיקו, לא באו. כשאני הייתי

אצל הגויים, אמרו להם שפה לא היו גרמנים, שאני הייתי. ומה שם היה?
מיטה בלי שום דבר, איזה חתיכת מזרון, איזה משהו ואיזה ארון ריק. לי
לא היה שום דבר. הם ראו שזאת לא דירת מגורים. נתתי לו קצת
מהפרודוקטים, כמובן את הוודקה, בדיוק כמו שאמר ויצקי: כשיהיה לך
וודקה לא יחסר לך שום דבר. אל תדאגי. יבואו הרוסים - יש לך וודקה
יהיה לך הכל. וכך היה. ואני יצאתי לרחוב ופתאום אני רואה יהודים.
זה היה משהו. ואת מי אני פוגשת? שתי חברות-אחת של אחותי והשניה של
מכירה, לא בגיל שלי, בשנתיים גדולה. אני שואלת: מה אתן עושות פה?
התברר שבאותו לילה שהם ברחו הם לקחו איתם את רוב היהודים, רק חלק
נשאר. חלק לקחו לבוכנוואלד וחלק או שהסתתרו או שלא הספיקו, פרצו את
השערים, והיו שם שלושה מפעלים - האסאק, וארטה ועוד אחד. ואני
בצ'נסטוחובה מסתובבת כמו מטורללת. קודם כל חילקתי את הכסף באותו
יום. עוד כולם יכלו לקנות לחם. ה-200 אלף זלוטי או כמה שהיה לי
כבר, כמובן שלא הלכתי למחנה, למי שהיה נתתי והם הלכו וקנו אוכל.
אחר כך התחלתי לשאול מה, מי, מו, מה אתם עושים? אז סיפרו לי שחלק
מאנשי המחנה התפזרו ברחובות והתחילו לשאול כל אחד. אז התחלתי לשאול
אנשים מה קורה, הרי יש לי משפחה בצ'נסטוחובה, מי נשאר? אני פוגשת
עוד מישהי. הרופאת שיניים והרופא, וזאת חיה וזה חי, הם
צ'נסטוחובאים והם נשארו שניהם בחיים. איכשהו הפגישו אותי עם הבת-
דודה, עם אחת הבנות-דוד, היא אגב חיה בניו-יורק, לוניה שמה. היא
מתחילה לספר לי סיפור. אני הרי לא יודעת שום דבר. אלה ואלה נהרגו.
שני ילדים נשאר. אחד נמצא אצל הגויים והיא יודעת את הכתובת. ילד
שהיה בן שנה וחצי, ואת ההורים לקחו אחרי יומיים או שלושה והוציאו

להורג בגטו. השני, הדוד מת מטיפוס ועם הדודה לא יודעים בדיוק מה קרה. אבל הילדה אני ידעתי שהיא מחוץ לגטו. בטח שידעתי, אבל לא ידעתי איפה. כשהיא נולדה היתה לה מטפלת, היתה לא ^{היא} ~~אני~~ כזאת מוסמכת וכשהילדה הזאת היתה כבר בת 4-5 אז המטפלת לקחה אותה ורשמה אותה כילדה שלה כ- Single Mother על שמה, שהיא רווקה אבל יש לה בת.

ש: אז היא אימצה?

ת: היא לא אימצה. היא עשתה לה תעודה מסוימת, כי הרי הילדה לא היתה מוטבלת. היא עשתה לה את התעודה אצל הכומר שלה. אז קיבלתי את הכתובת של הגויים שיודעים איפה היא. קיבלתי את הכתובת איפה שהילד הקטן והתחלתי את החיפוש. קודם כל ניגשתי איפה שנמצא הילד. התברר אשהם אמרו לו את האמת. הוא היה מוסתר. הם היו זוג אנאלפבתיים. הוא היה עובד באותו המפעל, והדוד נתן לו את הכל מה שהיה ^א ואת כתובות של כל הדודים והדודות בבלגיה, ברוסיה, בפולניה. וכסף כמובן נתן, אם קורה לו משהו, שתדעו שיש דודה בפלשתינה ויש דודה פה ויש דודה שם. והם קיבלו אותי מאוד יפה. הילד היה אז בן 6. התחלנו כבר לדבר מה יהיה אתו. הם אין להם ילדים, הם רוצים את הילד. זה כבר סיפור ארוך-ארוך. פעם ראשונה בחיים שלי ראיתי את הילד, כי הוא נולד ב-1940.

ש: הוא כבר נולד ממש במלחמה?

ת: במלחמה. הילדה השניה כבר נודע לי שהיא בקרקוב עם המטפלת או באיזה מקום שהוא. אמרתי כשאני אסע לקרקוב אז אחר כך אני אבקר אצלה ובאמת העניינים היו כך.

עם הילד התחלנו כבר קשר, עם הבת-דודה יצרנו קשר. בינתיים צריך לחזור לפיוטרקוב. התחלתי קודם כל לבדוק מי חי ומי לא חי. אין עוד

רכבות. פעם ראשונה פותחים את הרכבות לאוכלוסייה, ואני הולכת לתחנת הרכבת לנסוע לפיוטרקוב. את מי אני פוגשת? את אלה ומארק. אלה מרגוליס ומארק אדלמן. זאת שפגשנו אז, כשתפסו אותה על העברת כספים אז ממנה אני כבר יודעת על אלה השניה, על החברה שלי, מה קרה להם שם בזמן ההתקוממות בורשה. יש לי כבר כתובות. אני כבר יודעת שזאת חיה וזאת פה וזאת שם.

אני נוסעת לפיוטרקוב קודם כל לראות. אני מגיעה ופוגשת את הבת-דודה ואת כל אלה שעשו לי את התעודות, אלה שבאו בינתיים מורשה. הם כבר קיבלו דירה, הזמינו אותי כמובן שאגור אתם. קודם כל אימצו אותי כל

המשפחה הזאת והתחלתי לחפש אמריקאים. פתאום התחילו להופיע: ד"ר לפיאנסקי, ידידה של אמא שלי. הזמינה אותי לארוחת ערב שכזאת לא ראיתי כל החיים שלי. בסוף היא נותנת לי טבעת עם יהלום גדול. אגב, היהלום הזה נגנב לי. יחד עם זה, הקרובים, שכן ניצלו וכן היה להם רכוש שלנו לא הזמינו אותי לכוס מים. זה רק חלק מהסיפור. קודם כל התמקמתי לכמה ימים. כתבתי כבר לאיפה שהבת-דודה הקטנה נמצאת, זאת עם המטפלת. בינתיים הופיעה חברה אחת ואחר כך אמא שלה. התחלנו כבר להודיע בכל מיני מקומות איפה שנדברנו קודם, מי שידע משהו, יודיע. לאט לאט התחילו אלה שהיו מחוץ לגטו על קניירות לזכור. אבל אף אחד לא ידע שום דבר על האחרים. אז נסעתי והתחלתי להתארגן ללימודים.

ש: לאן נסעת?

ת: נסעתי ללודז' Lodz. אחת המורות שהיתה עם בעלה ולמדתי אצלך צרפתית-שמעתי שהיא חיה. ידעתי את הכתובות. הלכתי אליה והיא הציעה לי לגור

אצלה, כי בעלה נשאר בלובלין ונשארתי אצלה. הלכנו למורים לאסוף את התעודות, ומהר מאוד (ב-16 בינואר היתה הכניסה הפורמאלית ^{של הרכיבים} במרץ כבר התארגנה אוניברסיטה בלודז', כבר קיבלתי מכתבי המלצה מהמנהל, מהמורים שלי. נסעתי היגשתי את הבקשה. היתה לי עוד איזה בחינה או שתיים, כי היו שני מקצועות שלא קשרתי קשר, ^{עם האלה} אלטינית ^{אני} משהו. היתר היו לי כבר הציונים. גרמנית לא היתה לי כמובן תעודה, כי הנאצי ההוא כבר מזמן גורש. נתקבלתי. התחלתי כבר לשלוח מכתבים לישראל ואחרי זמן מה באו מכתבים, לא תיכף. התחילו אנשים קצת מכל מיני קצוות והתחלתי ממש ישר ללמוד.

ש: ואיך התייחסו הגויים? היו פוגרומים?

ת: היו כל מיני, אבל לא ממש. היו אנשים שבאו לבתים איפה שהיה להם רכוש, אז רצחו אותם. אבל זה לא היו פוגרומים. פשוט האנשים כל אחד שבא, חשבו שהוא רוצה לקחת בחזרה את הדירה או את הבית או משהו, כל אלה שגם עשו כל מיני דברים ליהודים שבאו להתנקם. זה כן, אבל זה לא היה התארגנות. שכחתי לספר שקודם כל נסעתי לקרקוב לרוז'קה. הרי מכל העניינים אני לא הגעתי לקרקוב.

ש: מתי הגעת לקרקוב Krakow ?

ת: נסעתי איך שהיתה רכבת. נסעתי לפיוטקוב ומפיוטקוב ישר לרוז'קה. ואז עם רוז'קה קודם כל שיחזרנו את כל העניינים. היא נשארה בדירה שם. הרי הם ברחו והיא התחילה להתארגן. נדמה לי שמאיר נשאר בפולניה או בגרמניה. הוא לא היה עוד. אז אנחנו התארגנו ובינתיים גם הגיעה החברה הזאת, היד³קה הכי טובה, ונודע לנו שהחבר שלנו מזאקופאנה נפצע בזמן ההתקוממות בורשה ופינו אותו להרים והוא נשאר שם. החלטנו

לנסוע. אני נשארתי בקרקוב, וחברתי המשיכה לחפש אותנו כי הוא לא ידע שום דבר. שקלתי אם כן ללכת לקרקוב, ואחר כך החלטתי שאני לא אלמד בקרקוב אלא רק בלודז'. קבענו שהיא קודם כל תחסל את הבית, תחזור אלי לפיוסקוב ואיכשהו ביחד נחכה. היא כבר ידעה שהחבר שלה חי אבל היא לא ידעה איפה. ונראה. אני אמרתי שאני בינתיים מתחילה ללמוד. מה שיהיה הלאה, נראה. היא מהר מאוד התארגנה ואירגנה בית. מטעם השומר הצעיר תיכף אירגנו שם יתומים. אני עוד שקלתי מה לעשות עם הילד הקטן. הגויים הסכימו. התחלנו במשא ומתן עם עורך-דין, שהיה ידיד של הדודה. הסכמתי להשאיר הכל, נשאר בית מסבא, בית מסבא שלו, ובא מישהו מהסוכנות. בא הרב הרצוג. הפגישו אותי אתו. נתנה מיליון זלוטי זהב, לא פחות ולא יותר תמורת הילד.

בינתיים פראנקה נפגשה הנתחנתנה עם בחור שלנו, שברח והיה בפרטיזנים. הוא היה באובה. הוא אמר: בואי ניקח את הילד בכוח. לא הסכמתי. באנו אמנם, נבהלו קצת מהמדים של ~~האויב~~ ^{הקצין הקטן} אבל אמרתי: אני לא מסכימה, רק בטוב. התחלנו במשא ומתן. לא עזר שום דבר. כבר הודעתי שהילד חי. בינתיים בפסח נסעתי לבקר את הילדה-כל זה סיפור עגום מאוד. אני חוזרת מקרקוב ללודז' ואני מוצאת טלגרמה שהילדה נורתה. איזה מפקד משטרה ירה למטרה והילדה עברה ברחוב, וזאת הילדה היחידה שנשארה. בחזרה נסעתי לשם. את ההלוויה כבר איחרתי, כי זה יומיים ברכבת. בנסיעה ברכבות זה היה משהו נורא. זה היה עוד לא סוף המלחמה. זה פסח הראשון. אז הילדה לא חיה. הילד נשאר בינתיים אצלם. הייתי באותה פקולטה עם מארק ואלה. עד הקיץ התחילו לזרום החבריה מגרמניה, מהמחנות. והתחילו לבוא ^N לרוסיה. החדר הזה שלא היה בו שום דבר הפך

לבית מלון. כל אחד שבא, בא אלי. בא פה ידיד מברנוביץ, פה ידיד
 מביאליסטוק, מלפני המלחמה, ושפה שלושת האחים האלה, שאחד מהם ^{צ'רלס פרידמן} נהרג
 אחר כך. זה השהיה במשטרה נהרג כמעט בימים האחרונים של המלחמה ושני
 האחים האחרים, וידידים מפה ומשם צצו. חברה מהכיתה פתאום, גויה
 שהיתה באושוויץ. וכמה מורים. זה היה עולם מטורף לגמרי. והבת-דודה
 הזאת עם הילד מורשה. זה הלך די מהר והתחלנו לתכנן-התחילו להפציץ
 אותי הדודה והאח שאבוא. לומר את האמת לא בדיוק בער לי. הייתי גם
 פעילה באגודת הסטודנטים היהודים ולא כל כך רציתי לנסוע. אבל הדודה
 התחילה ללחוץ שאבוא. במאי 1946 הופיע בן-דוד עם חבר מהבריגדה ובאו
 אם צווים לקחת בכוח אותי וחברה אחרת, צעירה שהיתה תלמידה שלי. תוך
 3 ימים, רצתי לדיקן והדיקן אמר: אל תסעי, תגמרי את הלימודים. הייתי
 כבר בשנה שנייה, כי עשו לי תכנית מקוצרת ולמדנו כבר שנתיים ביחד.
 הוא אמר: אל תסעי. ^{שקשה} תגמרי ותסעי אחר כך. היינו כמה יהודים
 בפקולטה. אמרתי: אני לא נוסעת. רוז'קה בינתיים הגיעה ונסעה
 לגרמניה. כולם התחילו לנסוע למחנות פליטים עקורים, כי רצו לנסוע
 לישראל והם בעצמם ריכזו את הפליטים, והם נסעו בשביל לקבל אחר כך
 בצורה מרוכזת איזה אפשרות לנסוע. אני אמרתי: אני לא נוסעת. אני לא
 רציתי לנסוע לגרמניה לא במלחמה ואני לא אסע אחרי המלחמה. אני
 אגמור, אם אני אגמור ואקבל סרטיקסט אני אסע. בינתיים אני לא זזה.
 אני לא אשב במחנה פליטים ומספיק לי מחנות. בת-דודה שלי ריכזה איזה
 בית יתומים אחד. רוז'קה הזאת אירגנה בפלדפינג בית יתומים לילדים
 ולנוער. היא עם בעלה. שם היא ילדה ושם הילד נפל לתוך תעלה בגל[שהיא
 היתה עסוקה. ^{הז'קה} היא חולה שחפת, לקחו אותו לסנטוריום. הם היו

"שרופים" של השומר הצעיר, אז אמרו להם מהקיבוץ: אנחנו לא צריכים שחפנים. היא איבדה את הילד והיה לה בעל עם שחפת ואמרו לה שהקיבוץ לא צריך כאלה. אחרי 3 שנים שהוא יצא מהסנטוריום, הוא בינתיים התרפא. הילד ^{קד-3/19} נשאר עם הגויים, כי ברגע האחרון רצו לחטוף אותו מהבריגדה, אבל לא נתתי. הגויים הרי הצילו...

ש: הילד נשאר עם הגויים?

ת: כן. זה סיפור עם המשכים. הילד הזה היום באריזונה. הוא היה אצלנו בארץ כשהדודה עוד היתה חיה. הבאנו אותו בתנאי שהוא חוזר. על העסק השתבש. הם שיקלו לו כל השנים, שאנחנו לא רוצים אותו, וסחטו כספים מכל העולם. הם הצו להרוג אותו.

צד ב'

למעשה לא סיפרתי את הסיפור עם רוז'קה. אני סיפרתי כמו שאני קיבלתי אותו.

כשבאתי לקרקוב אז במשך שבוע ימים, יומם ולילה, רק דיברנו בשביל להתעדכן. ואז היא סיפרה לי את הסיפור. כשהיא יצאה מאותו מחנה שאליו היא באה אלי בתור אורחת, אותו שומר ^{אצ} אצרה אותה בחדר והתחיל לאיים וקרא למנהל המחנה ואמר: זאת היהודיה שבאה לבקר. יש לך שתי יהודיות. זאת יהודי וזאת יהודי ותעצור אותן ותשלח אותן. היא ראתה מה שיש והיא בלי בקבוק ויסקי או וודקה לא נסעה. עם הגרמנית שלה- הגוי בקושי דיבר מילה גרמנית-היא אמרה: מה? קרוק לי את הגסטפו! מה אתה חושב לעצמך? לי שעובדת בשביל אוברסטר/מפי ^{אקא} קרר אס.אס. עם כל

התעודות, לי אתה לא מאמין? אתה מאמין לבוגד הזה וזה וזה? והיא התחילה כל כך לצעוק עליו. היא רצה לטלפון שהיא תטלפן לגסטפו שיעצרו אותו. האיש לגמרי איבד את הבטחון לכן כשהוא באני הרגשתי שבאה חנות ויסקי. אז הוא שיחרר אותה. זה כבר היה אחרי השפחה (318) ואסור היה גם ללכת, אבל היא לא כל כך פחדה, כי תמיד היתה בטוחה-הרי היא עובדת עבור אדם חשוב. אבל היא לא יכלה כבר לנסוע. אז היא הלכה לשם איפה שנתתי לה את הכתובת, איפה שהיתה פראנקה קודם או מישהו, אני כבר לא זוכרת. אבל היא סיפרה לי בפרטים את כל הסיפור ועד שלא ראיתי אותה לא היה לי בכלל מושג איך העניינים התגלגלו. כמובן אותו סיפור עם פראנקה שמעתי חודש אחר שך, כשיצרנו שוב את הקשרים וידענו מה, מי, מו.

בקשר לילד, הם באמת סיפרו לו. הרצוג ואחרים רצו לקחת את הילד לבית יתומים ורק מבית יתומים אפשר יהיה להביא אותו ארצה. הגויים בשום אופן לא נתנו. הם רוצים לנסוע עם הילד לישראל, לקנות להם בית והם יטפלו ויתנו לדודה להסתכל על הילד שהם הצילו. כמובן שמכל העסק שום דבר לא יצא. שלחנו כספים וחתמתי ונתתי ושום דבר. אחר כך נפסק הקשר והוא חודש רק כמה שנים אחר כך, כשהוא כבר היה גדול. הם לא הראו לו שום מכתב, שום דבר, הכל הסתירו. כשהוא גילה את ^{האקציה} שהמשפחה כן דואגת ורוצה אותו, אז נוצר הקשר. שלחנו כסף והוא בא. הוא היה כבר גדול.

ש: הוא הגיע הנה לארץ?

ת: כן. אבל בטיול. היה זמן קצר שהיו קשרים. כשהוא חזר נפתחו לו העיניים. הוא גילה ^{אח} ^{אח} ^{אח} מזרן את כל המכתבים וההודעות וצ'קים שהם היו מקבלים. אז התעורר אצלו חשד והוא הבין. שלחו אותו לעבודה. הם לא

מסמך 5738 א"י.

עבדו יום אחד. את כל הכסף הגוי הזה היה השבתה. היה שם סקנדל גדול בעיר, כי היהודים המכובדים בעיר היו מזמינים את הילד וראו הוא לא קיבל חינוך. הם היו שניהם אנאלפבטים. אבל אחרים היו מזמינים את הילד. הוא היה ילד יפהפה ונחמד נורא. אחר כך כשהוא התבגר הוא החליט לברוח. הוא ברח. הלשינו עליו שהוא מרגל ישראלי. כל פעם שרצה לנסוע, היו עוצרים אותו בבית סוהר. הם הלשינו עליו כי פחדו שהוא יברח. פגשנו ביגוסלביה מיסיונרים והוא אמר: אני מכיר את הילד, הרי אני שולח לשם כל הזמן כסף. הם לקחו ממיסיונרים, מיהודים, מכל הארגונים שהיו בעולם. היו אוספים כספים רק בשביל זה שהצילו את הילד. הם עשו מה שעשו, אבל בינתיים, אני בהתחלה הייתי כל כך נאיבית שבאמת חשבתי שמגיע להם, שאהבו אותי. הצילו אותי.

ש: הם ניצלו את המצב?

ת: הם כבר לא חיים. הוא בארה"ב. הוא התחתן עם גויה שעזרה לו. היא בחורה נהדרת והיא התגיירה. הוא חזר ליהדות, חזר לשם שלו. הם אף פעם לא נתנו לו אפילו את השם שלהם, כי היה להם נוח שהוא ילד יהודי.

ש: ומתי את באה לארץ?

ת: כשבאו מהבריגדה אז הכל העסק הלך מהר. הם באו והחליטו כמו כל החברה מהבריגדה. לקחו פס ליומיים. הם ישבו בבולגיה והחליטו שנוסעים לפריז. במקום פריז נסעו לצ'כיה, לפולניה והתחילו לחפש. זה סיפור יפה. התחילו לחפש ולא מצאו. מה מתברר? בן-דוד שני, אבא שלו ואבא שלי היו בני דודים, אבל היינו במשפחה די קרובים. שני האחים שלו היו יחד אתי במחנה. כשנגמר העסק התחילו ללכת. הם היו בדרך לישראל ונפגשו עם האח הגדול שהיה בבריגדה. באמצע הלילה, ב-1945, באלפים,

(א)

פעם הראשונה שהמשאית של הצבא הבריטי ראו פליטים, הפליט הראשון היה
 אחיו. אז שני האחים בינתיים היו בדרך ארצה וההוא נסע לחפש אותם או
 מי שנשאר. לא מצא אף אחד, החליט שאני הכי קרובה והתחיל הוא והחבר
 שלי שמצא עוד ילדה שהיא בת-דודה והם ידעו שהיא חיה ואמרו: אל תשאלו
 שום דבר, בכוח תחטפו ותביאו. הם באו עם ניירות בלנקו, עם בגדים
 ויום אחד הלכו לחיטים מהגטו. ^{הקטן, איזכרתי} מהבלטדרס/עשר חצאיות. אנחנו היינו על
 תקן של תותחניות. אין דבר כזה בצבא הבריטי, אבל להם היו טפסים של
 תותחנים, אז עשו מאתנו תותחניות, בלי ניירות, בלי שום דבר, חברתי
 כתבה במכונת הכתיבה את הפסים עם "בלנקו", וככה נכנסנו לרכבת. אמרתי:
 דרכה אני נוסעת לישראל. דרך גרמניה ודרך הפליטים - לא. אם אני
 נוסעת לאוניברסיטה - כן. נכנסנו לרכבת ונסענו עד צ'כיה. על גבול
 צ'כיה נכנס קצין צ'כי וליווה אותנו והיה נורא נחמד, רק ביקש בפראג
 לרדת, ישר לבית הסוהר המפורסם ומסר אותנו לרוסי. אז כל ארבעתנו
 נכנסנו. שאל ואיפה הוויזות. לחבר'ה האלה היו ויזות מעבר, אבל לנו
 כלום, אז הם אמרו שאין. אנחנו רק במעבר. ישבנו בבית הסוהר. ראינו
 ששום דבר לא זז. היה איזה קצין צ'כי שעשה אותו הקונץ. היה בצבא
 הבריטי ואומר: רק שלא תדברו לא עם הרוסים ולא עם הצ'כים. אני פה
 יושב. איש לא יודע עלי. שלא תעזו להגיד שום דבר, ולא לדבר אתם.
 אתם רק מדברים עם האנגלים. אני בתור צ'כי לא יכול, אבל אתם זרים.
 עשינו שביתת רעב. לא ידעתי לא עברית ולא אנגלית מספיק טוב. אפילו
 אם ישאלו אותי איזה יחידה, מי, מה, מו אני לא יודעת להגיד. לנו יש
 רק נציג אחד - הוא ידבר. אנחנו לא מדברים אתכם. זה הציל אותנו, כי
 לא יכולנו לדבר איתם. החזיקו לנו את הדברים ומעניין שלא פתחו אותם.

שם היו לי הניירות מהאוניברסיטה חלק גנבו לי עוד ברכבת בין היתר. החזיקו אותי זה כמה ימים. אנחנו היינו לחוד והבנים לחוד, לא יכולנו אפילו להגיד מה לומר. מה לעשות?

הם נכנעו ושלחו אותנו לנספח הצבאי האנגלי. זה היה שמח. אני מוכרחה להגיד שאחד הבידורים הגדולים שלי זה היה בית הסוהר בצ'כיה. זה אי אפשר לספר. היום לו היה בא להגיד לי שוטר להגיד שעשיתי עבירת תנועה, אני אתרגש הרבה יותר מאשר אז. זה היה כמו הצגה. החיילים האלה עם הבגדים. וזה היה בן-דוד שהיה די גורנישט כזה. אבל בתושיה שלהם והביטחון העצמי. אני הרגשתי שאני בבית הבראה. מה יעשו לי? להרוג איש לא יהרוג אותי. לגרש? אני ממש נהניתי מההרפתקאות של הדרך מבית הסוהר, משביתת הרעב, אפילו הצרחות של ה: ATTACHÉ הצבאי, שהיה נספח צבאי בדרגה גבוהה ואידיוט כזה. הוא ראה את הניירות, הוא לא הבין שהכל בלוף? הוא צרח אמנם: "אתם היהודים, אתם נוסעים, אתם עריקים ואתם בוגדים. אתם נוסעים ליומיים ומחפשים רק את הקרובים שלכם. מה אתם עושים לנו בלגן?" צרח במשך שתיים ואחרי שתיים הוא אומר: אתם חופשיים. ונתן לנו פתק ללכת. איך שאנחנו עפנו משם עד קסוכנות! יש לי עוד סיפור בדרך. נכנסנו לחשמלית. רצנו כמו משוגעים, צחקנו וקפצנו, פשוט כמו לא נורמלים, כי אנחנו חופשיים ממש, ואיפלו יש לנו פס לעבור לרכבת. כמובן שנסענו ברכבת של הצבא. לפני זה אנחנו נוסעים ברכבת חשמלית ואני פתאום נותנת צווחה וקופצת מהחשמלית. למה? אני רואה ברחוב חלק מפנים בפרופיל של בחורה וצעקתי. זאת היתה חברה שאחיה נהרג באותו יום שאחי נהרג, והיא באמת ברחה מהגטו-כל המשפחה ברחה. אבא היה באיזה מחנה והיא נסעה לעבוד בתור גויה לצ'כיה ושם

התחתנה עם צ'כי והיא בפארג. ואני צעקתי ורצתי אחריה והיא רואה שזה אני. אבל הם בחשמלית ואני ברחוב. הם לא ירדו ולא הבינו שום דבר. לא ידעו מה שקרה. זו היתה היא. אמרתי: אני לא יכולה להגייד לך שום דבר. אני נוסעת לישראל. אני פה אבל שמי אחר. אביך חי אבל הוא באיזה מקום ואני לא יודעת איפה. את אביה מצאתי אחר כך. הוא היה רשום אצל בעלי בעץ הגניאולוגי. הוא בן-דוד. הוא התחתן עם בת-דודה של בעלי. זאת היתה אלה אפשטיין.

מתוך החשמלית האדם היחיד שיכולתי להכיר בכל צ'כוסלובקיה זאת היתה רק אדם אחד, אז אותה אני צריכה לראות. זה לא סיפור אחד. הגענו מינכן. במינכן פראנקה בדיוק כבר היתה שם ^{פז}הבעל הזה, איש הצבא שבינתיים ברח מהרוסים והלך לשם.

ש: היא נוסעת אתכם?

ת: היא היתה כבר נשואה. הם חיכו למשהו אחר.

ש: אמרת שהם נסעו למחנה העקורים?

ת: זה לא היה מחנה, הם היו כמו כל הפליטים. הוא בינתיים פשט את המדים כי הוא גם עזב את הצבא הפולני, קוסד צבא רוסי אחר כך פולני, והתכוונו לנסוע, כל היהודים מהקבוצה. זה כבר 1946. היא היתה בהריון. באתי בדיוק לבית החולים. הבת שלה נולדה בדיוק במאי 1946. בדיוק באתי ללידה שלה. פגשתי עוד כמה חברים. היינו יום אחד, נכנסנו לרכבת וממשיכים לפריז. אחרי שכבר היה לנו ויזה. הגענו לפריז, הבנים הביאו אותנו לסוכנות היהודית והכניסו אותנו. היה שם בית כזה שריכזו את כל הפליטים מכל מיני מקומות. עוד בפראג היה אותו דבר, היינו בסוכנות ואז מסרנו את הניירות וחלק מהדברים שישלחו ישר ארצה. בפריז

מסרו אותנו לסוכנות טוב, שם גנבו לי את הטבעת ועוד מה שהיה לי. חיכינו למשלוח הראשון לאן שהוא. נסענו למרסיי Marseille אחרי זמן מה. במרסיי התחלנו לחכות ולחכות, וזה כבר קיץ 1946. בינתיים נודע לנו שבארץ היתה השבת השחורה. אני וכמה אנשים, כיוון שהיינו אינדיבידואלים באנו ראשונים. פתחנו את המחנה בסן ז'רום, זה ליד מרסיי. אני קצת אחות וכשהתחילו להגיע קבוצות מגרמניה מהמחנות, באו אז מצרפת ובאו מגרמניה הגיעו קבוצות ובאה קבוצה די גדולה מסקוטלנד ומהולנד. היה ריכוז של כל מיני והיינו שם.

בינתיים באו קצת שליחים. עם השליחים היו סיפורים לא הכי יפים. אני ממש עוד לא באופוריה, אבל במצב לגמרי לא ריאליסטי כי אני ככה: מצד אחד בפולניה כביכול התחילו כאילו חיים מחדש, אחרים. פה, הוקסמתי ונדבקתי מההתלהבות של הבריגדים-של החבר'ה מהבריגדה. אני ראיתי שארץ-ישראל עשתה להם משהו, והמשהו הזה הדביק. זה לא רק השירים. עצם הדבר שאדם נוסע מכאן לשם בשביל להוציא קרובים, לא-קרובים, שובר את הראש. אני ידעתי שהם הלכו ישר לבית סוהר. בינתיים הבריגדה התפזרה, הם באו. חיילים נעדרים 3 חודשים במקום יומיים. כל הדברים האלה עשו עלינו רושם כזה. זה משהו אחר, אנשים פתאום אחרים. ונוסעים רק אנשים למקום שאנשים אחרים אידיאליסטים. הקומוניזם נגמר לנו. הגרמנים מספיק נתנו לנו שיעור. היהדות אף פעם לא אמרה לי שום דבר. ציונות היה די פושר. פתאום זה קיבל איזה דבר, איזה משמעות, איזה עצמה. נפגשתי שם עם המון צעירות. חלק היו שכל מיני חבר'ה מהבריגדה התאהבו בהם. הם לא ראו את זה כדבר אישי, אלא מין אהבה לעם, למי שנשאר, לא חשוב, לכל אחד אתה מוכן להקריב את עצמך, ולהילחם ולעשות את הדברים.

אנחנו נלחמנו או על החיים או על ההישרדות. אני לא נלחמתי אף פעם על ההישרדות, רק שאני אחליט איל ומה. אף פעם לא חשבתי לעשות משהו בשביל לחיות. למות נחמד יותר. פתאום את רואה שאנשים מוכנים לעשות לאנשים, או לשפר או לשנות או... משהו. זה נכון. עם כל הספקות שלו, עם כל הציניות שלי, הדבר הזה היה בשבילי חדש, לא נורמלי. והם קאנשים היו אחרים. אתה פשוט חשבת ששם גרים אנשים אמנם לא נורמלים אבל הם סוג אחר, עשויים מזן אחר. אפילו אותו בן-דוד שהיכרתי בתור ילד שהיה רוצר (זב-חוטס), הוא פתאום הפך לגיבור. זאת אומרת שמישהו עשה לו משהו. והם היו ככה. מתוך זה האמנו בהם, הם היו כאלה. באמת הם היו כאלה באותה תקופה. ידעתי את המחיר... זה ששלח את האחים לפה בא אלינו עוד לפריז לדרך לעודד ולעזר. כולם סביבנו ופה במחנות ראיתי שבאו כאלה כמוני. עד היום אנחנו עוד מיוחדים.

ש: את מדברת על מרסיי?

ת: מרסיי. זאת אומרת ליד מרסיי. היכרתי בקבוצה הולנדיות, אנגלים, סקוטים. בעיקר היתה קבוצה סקוטית, וקבוצה הולנדית. הכל צעירים שניצלו פחות או יותר כמונו או אחרת, אחר כך התחילו להגיע לשם ובאה עוד קבוצה מגרמניה וקבוצה מרוסיה-אלה שהיו ברוסיה חזרו לפולניה בתור רפטריאנטים והמשיכו לברוח בכיוון לישראל. הם באו מצ'כיה. ככה שפתאום מסביב התמלא עולם של כל מיני אנשים שהולכים לקראת משהו חדש. כולנו היינו קבצנים, אבל צעירים, בעיקר צעירים. זקנים לא היו. עד שבאה קבוצה גדולה ובבת אחת יום אחד אמרו שנוסעים.

ש: באיזו אוניה?

ת: "ייגור". בגלל מה לקרה בשבת השחורה, אנחנו יצאנו לדרך.

ש: מתי?

ת: סוף יולי 1946. יש תמונה שלי ב"לייף". זאת אומרת אני יודעת איפה אני יושבת. זה היה סוף יולי או תחילת אוגוסט. ב-15 לאוגוסט כבר היינו בחיפה. הדרך היתה כמו אצל כולם, צפיפות והקאות. היינו כ-800 איש על משהו כמו תיבה. בדרך כלל אני נוטה לקבל מחלת ים, אבל שם היה הסירחון והליכלוך. אבל לא משנה, הולכים לקראת משהו. כמובן שכבר יומיים לפני הסוף היו לנו מלווים. הגענו כבר לחיפה למים הטריטוריאליים וכבר היינו מוקפים בסירות של האנגלים ולא ידענו כלום, אבל בשבילי זה עוד כל הזמן היה משחק. זאת היתה יום הולדת שלי וקפצתי לים, כי אני אוהבת לשחות. ואז כל החבר'ה שם, האנגלים אחרי, אני באמת לא התכוונתי לשחות, כי זה היה כמה ק"מ מהחוף. עשיתי לי סתם כייף, אבל הם חשבו שאני רוצה לברוח. אני מודה ומתוודה, סתם רציתי לקפוץ מהגובה, זה נחמד, אני אוהבת לקפוץ. אז הוציאו אותי והחזירו אותי. אחר כך אחרי יומיים נודע לנו שאנחנו זכינו הראשונים לצאת לקפריסין. לא ידענו, לאריתריאה, לאן, התחילו שמועות. שום דבר לא הזיז לי כלום. האנגלים היו ג'נטלמנים. הכל כל כך יפה. מה הביד דיל? לא אוכלים? לא שותים? מלוכלכים? אז מה? המצב רוח שלי לא סבל הרבה, עם כל הטלטולים. במרסיי ביקשו מאיתנו לתת כל מה שיש לנו אישי, תמונות, כסף, דברים, כי אולי יגלו אותנו וידעו מי אנחנו. היל ובינינו חכמים יותר ומנוסים ולא נתנו. אבל היו גם אנשים ששמרו תמונות במחנות ונתנו אותם או שזרקו. זה היה אחד הצדדים-זה היה מכוער. אסור שיהיה לאגז' (Luggage) נכון: זאת אונ'יה קטנה, אבל כמה תמונות! לקחו דברים אישיים מאנשים ששמרו את זה. כמו עץ שנושר, בכל

מקום השארתי.

אחר כך יצאנו והתחילו להעביר אותנו. אז התחילה המלחמה עם האנגלים. הם עם המים ואנחנו עם כל מה שהיה. זרקתי את הנעליים והייתי גם בלי נעליים. נשארתי עם בגד ים, היגה לי איזה "שמעטע", ונעל אחת זרקתי לאנגלי בראש. וככה הגעתי לקפריסין. אז בקפריסין שוב קפצתי למים. יצאתי לחול ולא ידעתי שביו לי שם כל כך חם. החול היה חם ואני יחפה, אז התחלתי לדדות שם על החול. הגעתי הראשונה לקפריסין למחנה. אחר כך הם באו. הורידו אותם מהאוניות.

ש: כמה זמן הייתם בקפריסין?

ת: מ-15 באוגוסט. היינו הראשונים. לפנינו ירדו רק כמה נשים חולות, כמות קטנה. עכשיו מה עושים? אין לי כלום ממש. הפקטן היה ספרדי. כמובן שהתחילו להתערבב. באו שליחים. קיבלנו אוהל ומהפנימית של האוהל תפרו לי מכנסיים. זה בד כמו ברזנט. תפרו לי נעליים ומחבלים עשו לי את הסוליות, אז אני הייתי האורגינלית ביותר. הייתי עם הבגד של האוהל וככה הגעתי ארצה. זה מה שהיה לי. נעליים של מלחים. הוא עשה לי את זה נהדר. לא היה לי כלום על הגוף, כי כל מה שהיה על האונייה חלק לקחו במרסיי, חלק נשאר על האונייה ואני נשארתי ככה בלי כלום.

ש: מתי הגעתם?

ת: הגענו לקפריסין והתחלנו קודם כל להתארגן. היינו שם קבוצות ואחר כך באו יוונים. דבר אחד כן היה לי, היה לי ספר אנטומיה בצרפתית. פעם אחת בלילה לאור הירח, ישבתי לפני הצריף, חשבתי שאני חוזרת

לאוניברסיטה, וניסיתי לקרוא. עוברים אנשים. מי זה היה? זה היה ד"ר שיבא וד"ר בז'ז'נסקי אז היה רווק בגיל 40. הם עוברים. הוא עובר ורואה ספר צרפתי והוא מדבר צרפתי. סיפרתי לו את הסיפור. הוא אמר: הדבר הראשון שאת באה ארצה, את באה אלי להדסה. אני לא ידעתי שאין פקולטה לרפואה בארץ. מאין לי לדעת? באיזה ארץ נורמלית אין פקולטה לרפואה? באמת כשבאתי ארצה באתי אליו. הוא היה נחמד והתחיל לדבר ^{באמת} אדם שיושב ב-12 בלילה בקפריסין וקורא ספר אנטומיה) התחלתי גם ללמוד קצת עברית. שם היה איזה מורה מהולנד שידע קצת עברית. ובינתיים הגיעו כמה חבריה מהכשרות, שידעו פה ושם עברית. היתה אחת בשם צביה מטרונוב, שידעה קצת עברית. אז התחלנו קצת להתכונן. אבתי זה שאין פקולטה לרפואה לא ידעתי. הוא באמת אמר לי: תבואי ונראה מה שאפשר לעשות. בינתיים היתה הגרלה מי כן ומי לא נוסע. חילקו את זה. אני "נפלתי" בקבוצה שניה וחברתי לא. נתתי למישהו שהסכים להישאר שהיא תסע יחד אתי. הגענו ב-15 לדצמבר 1946 לקרית שמואל, שוב פעם מחנה. ואז באה הדודה והבת-דודת (וקבנני) דודה אלה שבינתיים שוחררו מהכלא ומי שהיו ידידים ידדים של אחי. אחרי זמן קצר מאוד יצאתי. שם החלפתי את שמי לרינה ונסעתי בינתיים לדודה, שהיו ותיקים-ותיקים. נסעתי לירושלים. רציתי ^{אנטי} או רפואה או כאחות. בספטמבר מתחילים ללמוד. זה עוד 10 חודשים ^{מטורפים} מצלי הזמן בער. שבוע ימים אני מוכנה לחכות. עברה כבר יותר משנה והעולם התמוטט. רשמו. חזרתי לדודה. לא רציתי לפגוע בהם. אחרי זמן קצר בא אחי. אחד החברים שלו, אותו חבר מהבריגדה, חברתו חלתה בשחפת אז היא הלכה ופינתה מקום בבית החלוצות וקיבלתי עבודה בבית חולים כביכול כאחות. זה היה יותר כעוזרת בית

מאשר אחות. שם היו בני עירי, היה להם בית חולים קטן. הלכתי לד"ר שיבא. הוא אמר שאבוא אליו ונדבר. עשו לי בחינה בלטינית. הוא התלהב ואמר: את באה אלינו. אמרתי: כן. אני מחפשת עבודה. הוא אמר: אצלנו שמישהו רוצה ללמוד אחות אסור לו לעבוד בבית החולים בתור אחות מעשית. זה מוריד מהפרסטיז'ה. אמרתי: אדוני, אני צריכה גם לאכול וגם לעבוד. עשינו שם איזה הסכם. הקורס מתחיל במאי ולא בספטמבר. כתבתי קוריקולום ויטה בעברית, בלי שגיאות. הוא פתח את העיניים ואמר: את הרי לא יודעת עברית, איך את יודעת? אמרתי: למדתי עכשיו. רשמו וקיבלו אותי. אמרו שאקבל סטיפנדיה. לא סטיפנדיה, אלא שאחרים צריכים לשלם ואני לא אשלם. אם צריך להביא דברים, אני לא אביא. צריך 3 חולצות, צריך סדינים. התלמידה היחידה שגמרה את בלינסון בלי סוודר. לא היה לי סוודר ושם^{לה} היה חייב להיות ברשימת הדברים. ולא היה לי עברתי את ה-3-4 חודשים בבית החולים עד שהיא הבריאה. אחר כך הלכתי לבלינסון והלכתי להיות אחות, כשאני הייתי בת 25 והשמנדרקיות היו בנות 17-18. הסתכלתי עליהן ככה. לקחו 3 עולות חדשות ושמו בחדר אחד, שחט וחלילה לא יהיה קשר עם העולם החיצון. היתה שם מנהלת יונה שמיר, אמריקאית, היחידה שהיה עם מי לדבר, כי היתר היו "חֲנוּקִיּוֹת" כאלה, שזה היה משהו נורא. הפריע להן נורא שמישהו יש לו השכלה. הם אמרו: פה צריך לדעת לקפל סדין, אנחנו לא צריכים אנשים שיש להם השכלה. (כי הרי היו לי שנתיים^{13/א} רפואה) עבדתי והייתי עושה את אשמירות-לילה. אחרי יום שלם ישר לשמירות-לילה. בסך הכל אהבתי את המקצוע.

ש: גמרת בכל זאת?

ת: כן. בטח שגמרתי. בהתחלה היה משבר. הם אמרו: אצלנו צריך לרוקן את

- הרקיזיות. אז עוד ירקו. אני עבדתי במחלקת שחפת, כי אני לא הייתי רגישה, כי היה לי חיסון גדול, כי כל החברים שלי היו עם שחפת פתוחה. ככה שאני דוקא התנדבתי, אמרתי שלא איכפת לי. שחפת לא עושה לי כלום. ואחרי שנגמרה השחפת איפה עבדת? באיזה מחלקה? ש:
- זה 3 שנים, 1947-48-49. עבדתי בכל המחלקות. הכי אהבתי פנימית ועם הזקנים. הסתדרתי עם הרופאים וגם עם האחיות לא היו לי בעיות. רק בהתחלה זה היה נורא. ת:
- המנטליות? ש:
- המנטליות, ההשכלה הכללית ושאת מדברת כמו אדיוט כי השפה לך איננה שפה. לתיאטרון לא הולכת. לקרוא ספר-אז קראתי באנגלית, כי לקרוא ספר בעברית לא היה קשה לי קשר גדול היו 2 בנות נחמדות. הן היו צעירות וגישה לעולם אחר. בינתיים כמובן שהדודה והבת-דודה היו בסדר-אבל אצלם אדם שלא עובד באדמה הוא לא אדם. הוא היה בארץ מגיל 18, מהתחלת המאה, מהעלייה השנייה. היה לי קשה מאוד מבחינה... ש:
- חברתית? ת:
- לא. חברתית לא. אני הסתדרתי. הלכתי לבריכה וליים. הייתי הולכת לבריכת גלי-גיל ברגל מבלינסון. גם לתל-אביב הלכתי ברגל כי כסף לא היה לי. האישה שהיתה בעלת הבריכה, אז היתה מנקבת לי את הכרטיס 5-6 פעמים שכביכול שאני לא ארגיש ולא אתבייש. מה קרה? כשהכרתי את בעלי ב-1950 ואחרי יומיים הוא הציע לי נישואין, ואחרי שבוע התחתנו. וכשעשינו חתונה, מי בא ראשון? באה הגברת הזאת של הבריכה והיא שואלת אותי: מה את עושה פה? אז אני אומרת: זאת החתונה שלי. אז היא אומרת: כן, זה שרגא. שרגא זה הבן דוד שלה. היא כל הזמן רצתה לחתן אותי.

אירמאי רינה

אנחנו נפגשנו בשבי ציון ביום שלישי וביום חמישי הוא הציע לי
 נישואין וביום שישי הסכמתי. וביום שני, כשגמרתי את השבוע (עוד בתור
 תלמידה קיבלתי את הבית-הבראה) עבד אמרתי לאחי, שהגא לאה אותו יום
 קודם, שאני מתחתנת, והוא התעלף. לא ידעתי את שם משפחתו. כמובן שבאתי
 ואמרתי שאני מצטערת, אבל אנחנו מחר מתחתנים. אז הם חשבו שאני עושה
 בלוף. אמרתי: לא. הוא פה בחוץ. מה התברר? שהוא מורה של שני
 סטודנטים שהיו חברים של החברות שלי בכיתה. זאת היתה השערוריה: רינה
 נסעה לשבי ציון ובמקום לשמירת לילה הולכת לחופה.

קלטת 4 צד א'.

אז התחתנו. כמובן ש עברתי לחיפה. זמן מה עבדתי ב"כרמל". היתה לו
 דירה. רציתי לעבוד. באותה תקופה אם רציתי לעבוד הייתי צריכה לעשות
 חשבון שאני צריכה להוסיף 10 לירות בעד התענוג, כי יצא שמוסיפים את
 המשכורת שלי למשכורת שלו עם מס הכנסה, ואם עוד הייתי צריכה לקחת
 מישהו הביתה, אפילו עוזרת ולא מטפלת, אז לא עבדתי, קוּסַד כל שמירות
 לילה. איפה מטפלת מוכנה לעבוד פעם אחרי הצהריים ופעם בלילה. ובעלי
 שיהיה בריא לא ידע מה לעשות עם הילד. וחוץ מזה להתחתן עם אחות,
 להיות גם מטפלת וצריך הכל לעשות. אז גם רוב הגברים היו כאלה. גרנו
 בקומה רביעית. קרח היה צריך להביא. לא לדבר על פריזיזר או משהו.
 זה היה משקוט פיסית בלתי אפשרי. אז עד שהילדים לא גדלו. לא דקדקו כאלה.

ש: שני בנים?

ת: שני בנים.

כ

נסענו לארה"ב. בפעם השניה שהיינו בארה"ב החלטתי שבמקום להיות אחות מחליפה, (אחות ציבורית) קראו לזה ולעבוד בטיפת חלב כששרגא חופשי, אמרתי שאני אשנה את המקצוע והלכתי ללמוד ספרנות. הלכתי לעבוד באוניברסיטת ^אאוראני ^אנהנית שם עד היום. עד היום כמו בסיפורים And They Lived Happily Ever After (אני ^אבת 75) עם כל הגלגולים וכל מה שחשבתי שזה החשוב ביותר, הכל התהפך ובכלל יצא משהו אחר.

אני-במ

- ש: על זה אומרים "א מעט ^אטראכ וט אונד גאט לאכט".
- ת: נכון.
- ש: אני מאוד מודה לך.

ס

